

Univerzita Karlova

v Praze

Fakulta humanitních studií

Milan Štuchal

Bakalářská práce

Vegetariánství a konzumace masa

z pohledu nevegetariánů

Vedoucí práce: Mgr. Marco Stella, Ph.D.

Praha 2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury, a souhlasím s jejím zveřejněním v tištěné či elektronické podobě. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 25. června 2015

vlastnoruční podpis

Děkuji Mgr. Marco Stellovi, Ph.D. za cenné rady a všechny čas, jenž mi při psaní této práce věnoval.

OBSAH:

I. ÚVOD	1
II. TEORETICKÁ ČÁST	3
1. VEGETARIÁNSTVÍ	3
1.1 <i>Vymezení pojmu a jeho užití</i>	3
1.2 <i>Základní členění vegetariánů</i>	3
1.3 <i>Vegetariáni v populaci</i>	4
1.4 <i>Některé demografické a jiné charakteristiky vegetariánů</i>	5
2. VEGETARIÁNSTVÍ ZE ZDRAVOTNÍHO HLEDISKA	6
2.1 <i>Vegetariánství po výživové stránce</i>	6
2.2 <i>Vegetariánství a jeho vliv na zdraví</i>	7
3. VEGETARIÁNSTVÍ A MOTIVACE	8
3.1 <i>Etické důvody</i>	9
3.2 <i>Environmentální důvody</i>	10
3.3 <i>Zdravotní důvody</i>	10
3.4 <i>Senzorické důvody</i>	11
3.5 <i>Sociální aspekt vegetariánství</i>	11
3.6 <i>Ekonomické souvislosti</i>	11
4. NĚKTERÉ DALŠÍ POZNATKY KE KONZUMACI MASA VE SPOLEČNOSTI	
4.1 <i>Karnismus: vymezení pojmu a stručné základy</i>	12
4.2 <i>Postoje k masu a k vegetariánské stravě</i>	13
III. DISKUSE K TEORETICKÉ ČÁSTI	15
IV. PRAKTICKÁ ČÁST	16
5. VÝZKUMNÝ PROBLÉM A CÍLE	16
6. METODA VÝZKUMU	18

6.1	<i>Výzkumná strategie</i>	18
6.2	<i>Technika sběru dat</i>	18
6.3	<i>Výběr a získávání vzorku</i>	19
6.4	<i>Analytické postupy</i>	20
6.5	<i>Etické otázky výzkumu</i>	21
6.6	<i>Hodnocení kvality výzkumu</i>	22
7.	VÝSLEDKY	22
7.1	<i>Všeobecné hodnocení vegetariánství</i>	23
7.2	<i>Představa vegetariána</i>	25
7.3	<i>Zdravotní a výživový aspekt vegetariánství</i>	26
7.4	<i>Etické aspekty vegetariánství</i>	27
	7.4.1 <i>Podmínky chovu</i>	27
	7.4.2 <i>Konzumování masa z principu</i>	29
	7.4.3 <i>Klasifikace zvířat</i>	31
7.5	<i>Environmentální souvislosti</i>	33
7.6	<i>Konzumace masa a její význam</i>	35
7.7	<i>Srovnání popsaných výsledků se základy karnismu a výsledky některých dalších relevantními výzkumů</i>	37
V.	DISKUSE K PRAKTICKÉ ČÁSTI	39
VI.	ZÁVĚR	41
VII.	LITERATURA	45
VIII.	PŘÍLOHY	50

I. ÚVOD

Svou bakalářskou práci jsem se rozhodl věnovat problematice vegetariánství se zaměřením na vegetariánství a konzumaci masa¹ z pohledu nevegetariánů². Hlavním podmětem pro tuto volbu mi bylo především mé nedávné přijetí vegetariánské stravy. Z vlastní zkušenosti nyní vím, že i když v souladu s aktuálními trendy věnujeme čím dál tím více pozornosti skladbě naší stravy, nemusíme se mnohdy ani pozastavit nad její majoritní složkou, jakou tvoří právě maso a masné výrobky. Hranici mezi běžným konzumentem masa a vegetariánem tak může tvořit třeba jen pár odlišných informací či jiné směřování několika málo úvah. Za tímto tématem tedy stály především má vlastní zvědavost a touha získat bližší představu o tom, jak na vegetariánství a také samotné konzumování masa vůbec pohlíží její ostatní.

Ačkoliv je konzumace masa v rámci teoretické části (samozřejmě také v rámci práce jako celku) nahlížena především ve vztahu k vegetariánství, vegetariánství je zde představeno pouze jako možnost, mým záměrem není v žádném případě diskuse nad jeho opodstatněním nebo snad jeho propagace. Teoretická část je zde zamýšlena pouze jako výchozí teoretická příprava, resp. teoretické minimum, jako kontext k problematice vegetariánství pro výzkum prováděný v rámci části praktické. Je tvořena velmi stručným, v podstatě libovolným, výběrem z rešerše dostupné literatury na některá vybraná témata. Vzhledem k rozsahu práce a zaměřením praktické části je tak omezena především na seznámení se základními aspekty vegetariánství, v krátkosti je vím představen také pojem karnismus a některé vybrané poznatky o postojích k vegetariánství a k masu.

V případě kapitol o vegetariánství je prostor věnován vymezení jeho užití jako pojmu, dále také zastoupení vegetariánů v populaci, některým demografickým a jiným charakteristikám vegetariánů, zdravotní stránce vegetariánství jako stravovacího směru a nakonec zejména motivům či souvisejícím aspektům, jež mohou (nebo v případě cílových skupin praktické části - také nemusí) vést k jeho osvojení. Vzhledem k potřebám a cíli

¹ Ústředním tématem celé práce bylo zamýšleno především vegetariánství z pohledu nevegetariánů. Názor na konzumaci masa lze nicméně považovat pro názor na vegetariánství za velmi důležitý - v jistém smyslu je jeho odrazem - proto je v názvu práce a při formulaci výzkumných otázek konzumace masa zohledněna také.

² Použití termínu nevegetariáni bylo v rámci této práce zvoleno ve snaze o neutrální označení pro ty, již se masu nijak nevyhýbají a ani nespádají do žádné vegetariánství příbuzné skupiny (v zahraničních studiích bývá tato skupina označována jako „meat-eaters“ či přímo „non-vegetarians“). Třebaže dle mého soudu nejde o označení ideální, především jsem se chtěl vyhnout použití výrazu „masožravci“ a jemu podobným, neboť by mohly působit jakýmsi hanlivým zabarvením či vzbuzovat dojem způsobu přírodovědné klasifikace.

výzkumu praktické části jsou zahrnutá témata pojednána velmi krátce s pouze minimálním množstvím příkladů z literatury. Vzhledem k výzkumné otázce jsou tak zcela vynechány např. otázky vegetariánství v historii, souvislost vegetariánství s náboženskými systémy nebo i podrobnější zdravotní aspekty vegetariánství a další. Rešerše je tedy věnována především představení témat, jež jsou pro vegetariánství charakteristická a jež sloužila k počátečnímu vymezení problému a formulaci výzkumných podotázek, a svým způsobem se tak stala předmětem rozhovorů výzkumu praktické části. Karnismus je v závěru teoretické části představen pouze pro doplnění jako jakýsi zajímavý interpretační rámeček.

Dostupnou literaturu tvoří z velké části (mimo kuchařek apod.) studie zabývající se spíše zdravotní stránkou vegetariánství, pak také výzkumy zaměřené na některé psychologické aspekty vegetariánství a procesů v osvojování určitých stravovacích návyků apod. - vybrané poznatky z některých z nich jsem do teoretické části zahrnul aspoň v útržcích také, neboť věřím, že by mohly poskytnout další zajímavou perspektivu na výsledky výzkumu v praktické části a vůbec i na formulaci výzkumných podotázek, třebaže nejsou zásadní pro způsob uchopení prováděného výzkumu.

V praktické části jsou nejprve blíže specifikovány výzkumný problém, cíle a užitá metoda a následně pak hlavní poznatky z výsledků analýzy sebraných dat. Popis výsledků je rozčleněn do několika tematicky homogenních kapitol v souladu s výzkumnými podotázkami. Výsledky jsou nakonec ve stručnosti také srovnány s některými poznatky z teoretické části, především s některými myšlenkami karnismu a aspoň několika málo závěry jiných výzkumů zmíněných v kapitole o postojích vůči vegetariánství a masu. V diskusi k praktické části jsou shrnuta hlavní omezení provedeného výzkumu a v závěru hlavní poznatky získané z jeho výsledků.

II. TEORETICKÁ ČÁST

1. VEGETARIÁNSTVÍ

1.1 *Vymezení pojmu a jeho užití*

S pojmem *vegetariánství* je v rámci tohoto textu pracováno především v jeho širším významu, tedy jako se záměrným odmítáním konzumace masa a masných výrobků obecně³. Vegetariánství v tomto smyslu tak může mít mnoho podob a často může být spojeno nejen se způsobem stravování, ale i se způsobem života, hodnotami či přímo životní filosofií.

Termíny *vegetarián* či *vegetariánství* jako takové pocházejí dle Vegetariánské společnosti (Vegetarian Society) ze čtyřicátých let devatenáctého století, kdy měly být poprvé použity a postupně zpopularizovány jejími zakládajícími členy. První dochované tištěné použití slova *vegetarián* je podle nich z dubna 1842 (Davis, 2011).

1.2 *Základní členění vegetariánů*

Pojem vegetariánství může být spojován s mnoha významy a lze pod něj zahrnout i označení pro některé příbuzné stravovací směry vyznačující se jistými omezeními konzumace konkrétních typů živočišných potravin, jejichž jediným jednotlivým prvkem může být pouze jisté omezení konkrétního typu (postoje a motivace s nimi spjaté se přitom mohou zcela odlišovat). Zařazení do kategorie vegetariánství může být u některých z často asociovaných kategorií poněkud spekulativní a jejich nesprávné užití nebo nerozlišení může vést k různým nedorozuměním.

Základní dělení vegetariánů z výše uvedené definice je dle Vegetariánské společnosti (What, 2014):

Lakto-ovo-vegetariáni – nekonzumují žádné maso, ryby nebo mořské plody, ale konzumují mléko a mléčné výrobky i vejce.

Lakto-vegetariáni – nekonzumují žádné maso, ryby, mořské plody nebo dokonce vejce, ale konzumují mléko a mléčné výrobky.

³ Neboť zaměření prováděného výzkumu nevyžaduje důraz na rozlišování jednotlivých typů vegetariánství, bude v rámci této práce pojem vegetariánství pro zjednodušení používán právě v tomto významu, nikoliv jako označení pro konkrétní typ lakto-ovo-vegetariánství. (I přesto nicméně považuji za nezbytné v kapitole 1.2 aspoň v krátkosti upozornit na rozdíly mezi základními typy.)

Vegani – nekonzumují mléko, mléčné výrobky ani vejce či jakékoliv jiné produkty, jež jsou získávány ze zvířat.

Mezi příbuzné směry, mezi jejichž charakteristiky patří vyhýbání se konzumaci masa, lze zařadit také tyto poměrně rozšířené skupiny (Hammond, 2012):

Vitariáni (tj. raw vegani) – konzumují výhradně tepelně neupravenou stravu.⁴

Frutariáni – konzumují pouze rostlinnou stravu a pouze plody, k jejichž získání nebylo nutné usmrcení ani samotné rostliny.

Makrobiotici – omezují konzumaci průmyslově zpracovaných potravin a většinu živočišných potravin včetně masa. Do jisté míry však konzumaci ryb a v některých případech i masa připouští (Macrobiotic, 2008).

Již značně problematickými kategoriemi spojovanými s vegetariánstvím mohou být např.:

Semi-vegetariáni (tj. flexitariáni) - omezují konzumaci masa, zejména červeného, nadále však konzumují ryby a drůbež.

Pesco-vegetariáni – z masa konzumují ryby.

1.3 Vegetariáni v populaci

Zastoupení vegetariánů v populaci se může lišit země od země, jeho výskyt může být významně ovlivněn tradicí, kulturou a náboženstvím. Platnost některých údajů o zastoupení vegetariánů v populaci je však třeba brát spíše jen orientačně – to vzhledem k různým typům vegetariánského jídelníčku a odlišných způsobů jejich zahrnutí do vzorku; výsledné údaje jsou navíc ve většině případů získávány prostřednictvím pouhého odhadu podílu ze vzorku populace, mnohdy relativně malém, což může výsledky také významně zkreslovat.

V České republice bylo k červenci 2003 podle výzkumu společnosti Stem/Mark zastoupení vegetariánů odhadováno na 2 %, přičemž tento odhadovaný počet vegetariánů u nás byl oproti roku 2002 dvojnásobný (Čechová, 2009). V USA se v roce 2012 podle výzkumu společnosti Gallup s vegetariánstvím identifikovalo odhadem 5 % dospělého obyvatelstva (Newport, 2012). K roku 2003 odhadovali Americká dietetická asociace a

⁴ Podle některých zmínek se však lze setkat i s takovými vitariány, již se nevyhýbají konzumaci živočišných výrobků a masa v syrovém stavu.

Kanadští dietologové (American Dietetic Association and Dietitians of Canada, dále jen ADA) počet vegetariánů mezi dospělými v USA na 2,5 %, v Kanadě na 4 % (Position, 2003). Ve Spojeném království je k roku 2014 zastoupení vegetariánů a veganů v dospělé populaci dle výzkumu společnosti Mintel odhadováno přibližně na 12 %, přičemž v rámci věkové kategorie 16-24 let může jít až od 20 % (Morgan, 2014). Ve výzkumu z roku 2009 prováděném pro společnost Food Standards Agency se z přibližně třech tisíců Britů za striktní vegetariány označilo 3 % z nich, přičemž dalších 5 % uvedlo, že se konzumaci masa snaží omezovat (Davies, 2009).

Největší zastoupení vegetariánů v populaci ve světě bude mít velmi pravděpodobně Indie, je také označována za zemi s nejnižší konzumací masa na osobu (Meat Consumption, 2012). Dle studie prováděné indickou CNN-IBN na necelých patnácti tisících respondentů lze zastoupení vegetariánů v indické populaci odhadovat k roku 2006 přibližně na 31 %, přičemž dalších 9 % se označovalo za vegetariány konzumující vejce (Yogendra et al., 2006).

1.4 *Některé demografické a jiné charakteristiky vegetariánů*

Podle dosavadních výzkumů mohou vegetariáni vykazovat některé demografické či jiné charakteristiky častěji než nevegetariáni.

Mnoho provedených výzkumů naznačuje, že mezi vegetariány je mírná početní převaha žen. K tomuto závěru došel ve své studii spotřebitelského chování z roku 1992 již Yankelovich (Smart, 1995). Stejně tak Beardworth et al. (1999) dospěli k nalezení významné souvislosti mezi vegetariánskou stravou a pohlavím zúčastněných ve prospěch žen. V britském průzkumu společnosti Gallup se za vegetariány také označovaly více spíše ženy (Newport, 2012).

Další výsledky studií naznačují, že prevalence vegetariánů může být vyšší mezi nižšími věkovými kategoriemi, zejména mezi dospívajícími a vysokoškoláky. K takovému závěru dochází např. Janda et al. (2001): „V rámci tohoto výzkumu byly zjištěny silnější sklony k vegetariánství mezi mladými a ženami než mezi staršími účastníky a muži.“ (str. 1235, překl. z angl.); či statistické šetření společnosti Mintel (Morgan, 2014). Obecně ve výzkumech zahrnující skupinu vegetariánů, třebaže jde vzhledem k výzkumným cílům o malý vzorek, tvoří nižší věkové kategorie často nejpočetnější skupinu, např. ve výzkumu Medřické (2008) právě ve věkovém rozmezí přibližně 20-26 let. K podobným poznatkům ve větším zastoupení mladších, žen a studentů došel také již zmiňovaný výzkum společnosti Stem/Mark z roku

2003, jenž navíc ukazuje i vyšší souhlas s vegetariánstvím z nevegetariánské části populace právě z řad mladších, studentů a spíše žen (Čechová, 2009).

Některé studie také ukazují, že vegetariáni mohou dodržovat zdravý životní styl více než nevegetariáni, jde zejména o nižší míru konzumace alkoholu a kouření tabákových výrobků, dále mohou vykazovat vyšší míru všeobecného zájmu o zdraví a způsob stravování. K takovým závěrům dospěli např. Shickle et al. (1989): „Uvedené výsledky naznačují, že jedinci, již se hlásí k vegetariánství, mají lepší povědomí o zdravé výživě a zdravém životním stylu obecně.“ (str. 19, přel. z angl.).

Další studie ukazují u vegetariánů také na vyšší výskyt některých osobnostních vlastností či hodnot. Např. dle výzkumů Allen et al. (2000) byli největší osobnostní rozdíly mezi účastníky z řad vegetariánů a nevegetariánů zjištěny zejména v pojetí společenského uspořádání. Vegetariánští jedinci byli spíše podvolnější a stavěli se proti myšlence hierarchické nadřazenosti, kdežto nevegetariánští účastníci tíhli více k autoritářství a společenské dominanci. (str. 417-420)

2. VEGETARIÁNSTVÍ ZE ZDRAVOTNÍHO HLEDISKA

2.1 *Vegetariánství po výživové stránce*

Velmi častým předmětem diskuse v souvislosti s vegetariánstvím bývá adekvátnost vegetariánské či veganské stravy v naplnění základních výživových potřeb člověka, ať už dospělého jedince, dítěte či kojící matky. Ohledně této problematiky je k dispozici velké množství literatury. Stinnou stránkou věci může být přirozený výskyt mnoha souvisejících mýtů ve společnosti a vegetariáni se tak mohou setkávat s jistým nepochopením pramenícím z této skutečnosti (právě zkušenosti některých vegetariánů s tímto problémem popisuje ve např. Medřická (2008), str. 106-107, 115-116).

V roce 2003 vydali Americká dietetická asociace (ADA) a Kanadští dietologové soubornou zprávu právě o výživové přiměřenosti vegetariánské stravy podávající přehled plnění jednotlivých esenciálních výživových požadavků člověka na základě rešerše mnoha lékařských studií. Základním stanoviskem této zprávy je, že „vhodně zvolená vegetariánská strava, včetně stravy veganské, je zdraví prospěšná, plnohodnotná a může přispívat k léčbě a prevenci některých chorob; Je vhodná pro všechna životní a vývojová období, včetně mateřství, kojení i dětský věk.“ (str. 748, přel. z angl.) Dále je však upozorněno také na

některá možná výživová úskalí vegetariánské a zejména pak veganské stravy a je doporučeno případné zvážení užívání některých výživových doplňků. (Position, 2003, str. 748).

Dle ADA poskytují rostlinné zdroje dostatečné množství esenciálních aminokyselin, resp. bílkovin. Stejně tak má rostlinná strava poskytovat dostatek esenciálních minerálních látek jako železo, vápník, či zinek apod., vzhledem k vyššímu výskytu některých blokačních látek či odlišné povaze vazeb těchto prvků apod., však upozorňují na možnou horší vstřebatelnost z rostlinných zdrojů a doporučují zvýšenou pozornost na jejich dostatečný obsah v jídelníčku. Dále je upozorněno také na absenci vitamínu B12 v čistě rostlinné stravě, proto by dle ADA měli všichni vegetariáni konzumovat dostatečné množství živočišných výrobků, jako jsou mléčné výrobky či vejce, v případě veganů dostatek o vitamín B12 obohacených výrobků či potravinové doplňky. Podobná doporučení se týkají i vitamínu D, není-li jeho dostatečný přísun zajištěn z pobytu na slunečním záření či některých živočišných produktů. (Position, 2003, str. 749-754).

2.2 Vegetariánství a jeho vliv na zdraví

Dalším velmi častým předmětem diskuse v souvislosti vegetariánství a zdraví je obecně vliv vegetariánské stravy na zdravotní stav dotyčných. Aspekt předpokládaného pozitivního vlivu vegetariánské stravy na zdravotní stav může být dokonce jedním z častých motivů pro její přijetí. I právě problematikou vlivu vegetariánské stravy se zabývá mnoho výzkumů. V mnoha ohledech však mohou být závěry některých studií jistým způsobem problematické a tak je třeba k nim přistupovat s jistou obezřetností. Jedním z předních problémů může být opět klasifikace jednotlivých skupin vegetariánů zahrnutých do výzkumu nebo také problematičnost jasné prokazatelnosti přímé souvislosti konzumace vegetariánské stravy a pozitivních změn ve zdravotním stavu jedinců po pozitivní změně životního stylu jako takového, ne jako důsledek úplného vyřazení masa z jídelníčku, všeobecné nezohledňování možného vztahu mnoha dalších faktorů atd. Dalším úskalím může být samozřejmě také potřebná velikost vzorku či časová náročnost takových výzkumů.

Zpráva ADA (Position, 2003) věnuje právě i aspektu dopadu vegetariánské stravy na zdravotní stav, na základě jejího přehledu lze alespoň poukázat na některé poznatky v oblasti možného přínosu. Jedním z často zmiňovaných je např. výskyt nižších hodnot indexu tělesné hmotnosti (BMI, Body mass index), jenž je možný přičítat všeobecně zdravějšímu složení jídelníčku, pak také i právě nižšímu množství nasycených tuků a vyššímu množství vlákniny

ve vegetariánské stravě. ADA také odkazuje na závěry několika studií ukazujících na nižší výskyt a úmrtí na ischemickou chorobu srdeční, např. až o 30 % u mužů vegetariánů oproti nevegetariánům. Podle řady studií mívají vegetariáni také nižší systolický a diastolický tlak. Některé výzkumy také naznačují, že strava založená na potravinách rostlinného původu snižuje riziko diabetu druhého stupně. Vegetariáni mají podle všeho také všeobecně nižší výskyt nádorových onemocnění oproti ostatní populaci (dle ADA však není jisté, nakolik je to právě díky vegetariánské stravě). Také nižší příjem bílkovin může být spojen s nižším výskytem osteoporózy či některými onemocněními ledvin. ADA také uvádí studie, jež ukazují na možný příznivý vliv na nižší výskyt demence, artritidy či žlučových kamenů. (Position, 2003, str. 756-759).

3. VEGETARIÁNSTVÍ A MOTIVACE

Motivace k přijetí vegetariánské stravy mohou být různé. V literatuře bývají velmi často uváděny důvody především etické, zdravotní a environmentální. Jednotlivé kategorie motivací k vegetariánské stravě se přitom vzájemně nevyklučují a společně tak mohou tvořit ucelený systém postojů, jež kromě způsobu stravování prostupuje i jiné oblasti života daných jedinců. Stejně tak jednotlivé motivace nevyklučují příslušnost ke kterékoliv z kategorií vymezených v kapitole 1.2. Poznatky o zastoupení jednotlivých druhů motivací se tak u některých dosavadních výzkumů mnohdy často liší, zřejmě v závislosti na podílu jednotlivých kategorií vegetariánů a obecně složení a velikosti zkoumaného vzorku populace.

Rozin et al. (1997) získali ve svém výzkumném vzorku zastoupení vegetariánů s důvody ze 43 % především zdravotními, z 38 % ekologickými a z 35 % etickými (str. 70). Např. na druhou stranu v menším kvalitativním výzkumu Medřické (2008) jsou jako primární, až v 70 % případů, uváděny důvody etické, až poté ekologické a zdravotní, přičemž zdravotní přínos byl často uváděn spíše jako doplňkový.

Velmi zajímavé postřehy k motivaci k vegetariánské stravě může nabídnout stejně tak i výzkum mezi nevegetariány. Cordts et al. (2014) podávali (nevegetariánským) účastníkům své studie fiktivní články z novin s informacemi buď o negativním vlivu konzumace masa na zdraví člověka, nebo životní prostředí, či s informacemi o nepříznivých podmínkách velkochovů. Respondenti reagovali nejintenzivněji na informace o špatných podmínkách a zdravotním stavu zvířat, poté na informace o možných negativních účincích na zdraví člověka a nejméně na informace o negativních důsledcích na životní prostředí. Dalším poznatkem

bylo, že mužští účastníci reagovali méně intenzivně než ženy a byli více skeptičtí. Velká část respondentů také vykazovala o předložené problematice všeobecně malou informovanost a v závěru dotazníků se dokonce zavazovala k omezení konzumace masa.

3.1 Etické důvody

Jak již bylo zmíněno v kapitole 3., etické důvody mohou být pro některé skupiny populace vegetariánů hlavním motivem. Pozornost etických otázek vegetariánství je obecně soustředěna k blahu zvířat, v našem případě primárně hospodářských zvířat a k masné produkci. Hlavním bodem etického aspektu vegetariánství bývají špatné podmínky chovu a zacházení s hospodářskými zvířaty, pak také otázky práva člověka na usmrcování zvířat vůbec, resp. konzumování masa zvířat z principu věci samé. S etickým aspektem samozřejmě velmi úzce souvisí využívání zvířat i v mlékárenské výrobě či pro potřeby kosmetického průmyslu, oděvnictví apod.

K tomuto aspektu vegetariánství a obecně ochraně zvířat v jakýchkoliv souvisejících podobách lze nalézt velké množství materiálů, ať už v podobě různých oběžníků, řady článků, celých monografií, webových serverů či filmových dokumentů. Nelze samozřejmě opomenout ani na existenci různých organizací, jež se aktivně podílejí na boji za práva zvířat, šíří povědomí o dané problematice a sdružují podobně zaměřené jedince.

V první řadě je příhodné poukázat na problematiku objemu masné produkce v některých zemích. Například Spojené státy americké patří mezi země s největší průměrnou spotřebou masa na osobu za rok – ta k roku 2007 činila přibližně 125 kg (Per Capita, 2012). S populací více jak 312 miliónů osob bylo podle Amerického institutu pro masný průmysl jen v USA za rok 2012 zpracováno více jak 8,6 miliard kuřat, 32 miliónů skotu, 250 miliónů krůt a 112 miliónů prasat (The United, 2014).

Dalším velmi významnou problematikou mohou být v tomto ohledu i podmínky chování jatečných zvířat včetně způsobu jejich usmrcení apod. Praktiky velkochovů velmi důkladně popisují např. Penman (1996) či Foer (2009), v souvislosti s karnismem se této problematice podrobně věnuje také Joy (2010). Kritici produkce masa z tohoto hlediska upozorňují především na obecně nepřirozené podmínky chovu a utrpení, jimž si zvířata prochází, užívání antibiotik a hormonů, stejně tak i způsoby usmrcení atd.

Problematice otázky práva člověka na zabití a konzumování jiného živočicha se věnuje např. Singer (1993), jenž jako opomíjený argument ve prospěch zvířat zdůrazňuje zejména schopnost cítit bolest a trpět a také poukazuje na zbytnost konzumace masa. Singer např. porovnává zabití dospělého primáta se zabitím lidského kojence a jako měřítko užívá možnou míru vědomí (resp. sebeuvědomění) každého z nich. Otázce vědomí u člověka a u zvířat se věnuje velmi podrobně např. i Penman (1996).

3.2 *Environmentální důvody*

Jako další velmi častý argument pro přijetí vegetariánské stravy bývá uváděn právě environmentální aspekt masné produkce a vysoké konzumace masných výrobků. Pro některé vegetariány může být dokonce hlavním motivem, pro jiné třeba stejně jako zdravotní motivace jakýmsi doplňkem, viz kapitola 3.1 či např. výsledky výzkumu Medřické (2008). Jako na ústřední problém tohoto aspektu bývá poukazováno na menší efektivitu vytváření živin živočišné produkce oproti produkci rostlinné, tedy na to, že na výrobu stejného množství potravin o teoreticky rovné výživové hodnotě vznikají v případě masa v souhrnu vyšší náklady, ať už v podobě vody, energií či půdy, neboť již sama zvířata spotřebují více krmiva, než sama „vyprodukují“, nehledě na další náklady a možné negativní důsledky.

Na problematiku ekologických rizik chovu zvířat pro maso poukazoval již Lappé (1972), jenž upozorňoval zejména na spotřebu krmiva zvířaty a možnost přímého využití půdy člověkem. Podrobnému srovnání dopadů na životní prostředí u konvenčního (nevegetariánského), vegetariánského a veganského způsobu stravování se věnují např. Baroni et al. (2006), již ve svém měření vyhodnotili konvenční stravování jako environmentálně nejvíce zatěžující, veganství jako nejméně. Samozřejmě při nastolení podobných podmínek, jako preference lokálních a organických zdrojů potravin apod., jež mají na výslednou stopu také zásadní vliv.

3.3 *Zdravotní důvody*

Dalším velmi častou motivací k přijetí vegetariánské stravy, zejména pro některé skupiny populace, viz úvod kapitoly 3, bývají právě zdravotní důvody. Ty mohou vycházet jednak z přesvědčení o některých zdravotních výhodách vegetariánské stravy spočívajících ať už v redukci váhy či jako prevence před některými civilizačními chorobami apod., viz kapitola 2.2, stejně tak mohou být tyto důvody založeny i přímo na obavách z různých forem

nákazy prostřednictvím masa (bakteriálního původu, parazity apod.) či příjmu zbytků některých chemikálií a hormonů.

3.4 *Senzorické důvody*

Lze se také samozřejmě setkat s případy, kdy významnou úlohu v přijetí vegetariánské stravy hrají i senzorické či estetické důvody. Např. Rozin et al. (1997) ve svém výzkumu došli k závěru, že nechuť k masu se u některých vegetariánů může vytvářet postupně až v důsledku přijetí morálních zásad po vyřazení masa z jídelníčku.

3.5 *Sociální aspekt vegetariánství*

Ačkoliv sociální vliv nelze ve vztahu výše uvedených označit za přímou motivaci k vegetariánské stravě, je jistě třeba jej aspoň zmínit, co se týče jeho významné role v procesu osvojování a vůbec praktikování vegetariánství, samozřejmě nejen v pozitivním smyslu.

Např. třebaže jsou ve výsledcích výzkumu Medřické (2003) přímé sociální důvody k přijetí vegetariánské stravy zmíněny jen velmi zřídka, až 28 % respondentů však uvedlo, že právě vliv okolí měl u nich v jejich cestě k vegetariánství a jeho udržování zásadní význam, např. byli vedeni k vegetariánství ze strany rodiny, partnerů či přátel.

Na druhou stranu je však stejně tak možné právě sociální aspekt vegetariánství považovat svým způsobem také za jeho významnou překážku, např. je-li na člověka vyvíjen tlak z okolí atd. Např. Adams (2003) se přímo zabývá tímto aspektem sociální konfrontace vegetariánů a nevegetariánů, analyzuje časté situace, do nichž se mohou vegetariáni dostat, dává doporučení, jak za některých okolností zachovat, a upozorňuje na všeobecnou potřebu jisté připravenosti vůči častým argumentům. Sociální aspekt vegetariánství v tomto smyslu důkladně analyzují např. i Beardsworth et al. (1993), popisují případy kritiky až nepřátelství mezi rodiči a dětmi či v párech atd., stejně tak však popisují i případy podpory z okolí v řadách nevegetariánů.

3.6 *Ekonomické souvislosti*

Ač podle všeho přímo nepatří mezi často uváděné motivace k přijetí vegetariánské stravy (viz kapitola 3.1), za velmi významný aspekt vegetariánství, resp. produkce a konzumace masa ve vztahu k motivaci a argumentaci pro vegetariánství lze považovat i stránku ekonomickou.

Např. Simon (2013) upozorňuje na nebezpečí státních subvencí výroby a distribuce živočišných produktů a jiných méně známých praktik a jejich dalekosáhlý dopad na celý systém. Dále také vyčísľuje možné negativní externality produkce a spotřeby živočišných produktů pramenící z jejich vysoké konzumace jako možný negativní dopad na zdraví či právě životní prostředí.

Nestle (1999) nicméně ukazuje na další rovinu problému: třebaže ze zdravotního hlediska je zvýšení konzumace rostlinné stravy na úkor živočišných produktů jednoznačně příznivě spojeno s omezením výskytu civilizačních chorob atd., stávající trh s potravinami je nastaven spíše v neprospěch rostlinné stravy, neboť rostlinné produkty nejsou tak lukrativní co se týče jejich možností pro příbuzná výrobní odvětví, jež jsou na živočišné produkci závislá. Celkové zvýšení konzumace rostlinné stravy by podle něj v tak provázaném systému bylo velmi komplikované a vyžadovalo by mnoho radikálních, ne příliš populárních opatření.

4. NĚKTERÉ DALŠÍ POZNATKY KE KONZUMACI MASA VE SPOLEČNOSTI

4.1 *Karnismus: vymezení pojmu a stručné základy*

Pojem *karnismus* představuje sociální psycholožka Joy (2010) ve své knize *Proč milujeme psy, jíme prasata a obouváme se do krav: základy karnismu* (Why We Love Dogs, Eat Pigs and Wear Cows: An Introduction to Carnism). Dle definice Joy je karnismus všeobecně uznávaný systém víry (či ideologie), jenž vede lidi ke konzumaci určitých druhů zvířat.

Dle Joy je konzumace masa jednoznačně možností volby, přitom však upozorňuje, že ve společnosti konzumace masa volbou prakticky není, tedy nejde o svobodné rozhodnutí, neboť člověk se do takového způsobu myšlení narodí, na konzumaci masa si zvykne a vnímá ji jako normální či nutnou. Karnismus tak nemusí být docela zjevný. Na příkladech z praxe Joy ukazuje na většinovou absenci jakékoliv reflexe zvyku konzumace masa či způsobu kategorizace zvířat na jedlá a nejedlá. Dle Joy lidé sice na jisté úrovni všeobecně soucítí se zvířaty jako s živými bytostmi, v rámci karnismu svůj soucit však zároveň potlačují a nachází se tak v jakémsi stavu podvědomě řízené nevědomosti.

Konzumace masa je v karnismu normou, jež se na lidech sama vynucuje a udržuje. Karnismus je udržován pomocí racionalizace konzumace masa na základě některých představ, resp. mýtů, jež jej ospravedlňují. Podle takových představ je konzumace masa považována za 1. normální či standardní; 2. přirozenou (např. konzumace masa v historii lidstva či v souladu s přirozeným řádem); 3. nezbytnou (výživová nutnost, např. proteinový mýtus).

Dále Joy popisuje také kognitivní mechanismy, jež konzumaci masa usnadňují: 1. objektifikace (pojímání zvířat jako věcí); 2. deindividualizace (na zvířata není pohlíženo jako na jedince); 3. dichotomizace (kategorizování zvířat na jedlá a nejedlá a s tím spojené stereotypy, např. menší inteligence prasat apod.); v usnadňování konzumace masa upozorňuje také na významnou úlohu technologií a industrializace masové produkce, kdy konzument ztrácí s původem masa jako s tvorem styk a je tak pro něj jen potravinou, produktem.

Joy poukazuje i na vymaňování karnismu pomocí jisté konformity, neboť konzumovat maso je většinou daleko jednodušší. Joy vše ilustruje na zajímavých příkladech z praxe, např. rozhovory se zaměstnanci jatek či dotazování zaměřeném na stereotypy ohledně hospodářských zvířat atd. (Joy, 2010)

4.2 *Postoje k masu a k vegetariánské stravě*

S motivací k vegetariánské stravě mohou souviset také postoje k ní samotné a masu jako takovému, stejně tak však mohou od vegetariánské stravy v podstatě i odrazovat. Lze se setkat se studii zaměřenými právě na některé z podob tohoto aspektu masa ve společnosti, ať už jde např. o možnou symboliku masité stravy či některé výzkumy srovnávající přímo postoje k masu mezi vegetariány a nevegetariány atd.

Lea et al. (2003) zjistili, že „jako hlavní překážky, jež respondentům brání v osvojení vegetariánské stravy, byly nejčastěji uváděny požitky z konzumace masa ve spojení s neochotou měnit jídelní zvyklosti.“ (str. 504, přel. z angl.) Některé účastnice uváděly např. zájmy rodiny, starší účastníci také uváděli konzumaci masa jako součást lidské přirozenosti. Etický aspekt se u účastníků nevegetariánů neukazoval jako příliš významný, u vegetariánské části už jako významnější a často v kombinaci s ostatními důvody. Beardswortha et al. (1999) uváděli při výběru stravy jako jednoznačně nejdůležitější chuť, poté vliv na zdraví a až v menšině ostatní kritéria (str. 300).

Společnost Stem/Mark v rámci svého výzkumu pořádaného v ČR v roce 2003 sledovala také postoje nevegetariánů k vegetariánství a masu ve stravě obecně. S výrokem „uznávám vegetariánství“ se ztotožňovalo 63 % zúčastněných (spíše mladších a studentů), s výrokem „bez masa se člověk nenají“ souhlasilo 60 % zúčastněných (spíše muži), 37 % shledalo vegetariánství za zdravou záležitost, pouze 12 % souhlasilo s výrokem, že „v našich podmínkách je přirozené být vegetariánem“, a 66 % zúčastněných považovalo vegetariánství za příliš nákladné (Čechová, 2009).

Lze se také setkat s interpretací sociálního významu masa jako symbolu síly, mužnosti, hierarchie, moci apod. z různých perspektiv. Např. dle výzkumu Allen et al. (2003) vnímali účastníci výzkumu maso, zejména červené, jako symbol podporující hodnoty nerovnosti a hierarchie, přičemž ti, již se s konzumací masa ztotožňovali ve větší míře, zastávali spíše konzervativní postoj a bylo pro ně podstatné spíše to, co pro ně maso představuje, než jaká je jeho hodnota z výživového hlediska. Ve výzkumu Ruby et al. (2011) vnímali respondenti jedince, v jejichž stravě nebylo zahrnuto maso - pouze na základě těchto informací o stravě dotyčných - jako mravnější a citlivější, mužské jedince dokonce jako méně mužné. Dle

Montanariho (2003) bylo maso v historii lidstva považováno za symbol moci a za nástroj nabytí tělesné energie a zdatnosti, jeho odříkání znakem pokoření, maso tak bylo výsadou vládnoucích vrstev, přičemž tento pohled se měl jistým způsobem zachovat až dodnes. Podle Fiddese (1992) maso symbolizuje lidskou touhu po nadvládě nad přírodou, ve své podrobné studii socio-kulturních aspektů konzumace masa se zamýšlí nad významem masa v lidské historii, v politice, ekonomii, náboženství apod. Dále např. autorka Adams (1990) ukazuje na možné analogie útisku zvířat a útisku žen v patriarchální společnosti. Tomuto aspektu se Adams (2004) věnuje i nadále s důrazem na vnímání masa a žen jako objektů sexuální atraktivity, poukazuje přitom na řadu příkladů z reklamního průmyslu.

III. DISKUSE K TEORETICKÉ ČÁSTI

Problematika vegetariánství v sobě zahrnuje velmi mnoho témat, k nimž lze přistupovat v rámci různých disciplín. Ne jinak je tomu se samotnou problematikou konzumování masa. Jak již bylo předznamenáno v úvodu, záměrem teoretické části bylo připravení zcela elementárního kontextu pro výzkum prováděný v rámci části praktické, proto byl záběr provedené rešerše literatury zaměřen pouze na jednoduché seznámení s problematikou

vegetariánství formou přehledu jeho základních aspektů s naprostým minimem příkladů, a to v rozsahu podle mě pouze nezbytném pro prováděný výzkum.

Jistý přínos a zajímavý přístup pro analýzu v teoretické části by jistě bylo možné získat, pokud by bylo věnováno mnohem více prostoru např. i psychologickému aspektu vegetariánství, konzumace masa a osvojování stravovacích návyků obecně. Nicméně např. dle výkladu Fraňkové et al. (2003) stojí za osvojením způsobu stravování komplexní proces, jenž má své počátky již v dětství, včetně vrozených predispozic, a je zásadně ovlivněn prostředím, s nímž člověk přichází do kontaktu, ať už jde o kulturu samotnou či přímo vliv blízkého okolí atd. – Cílem tohoto výzkumu není vysvětlování původ zkoumaných postojů apod., pro rozsah a záměr této práce byly další takové podklady tedy spíše nežádoucí. Dalším užitečné hledisko by mohlo poskytnout jistě i zaměření na konceptualizaci zvířat, již nebyl věnován žádný prostor, atd. Obsah teoretické části byl tedy vzhledem k rozsahu práce redukován spíše jen na pojmenování témat, jež budou svým způsobem dělat pouhou oporou sběru dat výzkumu v praktické části, a to především na časté důvody či argumenty pro vegetariánskou stravu. Všechny uvedené poznatky a příklady, jež se trochu vymykaly, měly sloužit k doplnění obrazu problematiky vegetariánství - a konzumace masa skrze perspektivu vegetariánství.

Jak již bylo zmíněno, záměrem bylo stejně tak pouhé přiblížení problematiky vybraných témat, podaný výklad tak nezahrnoval všechny důležité poznatky. Např. zdravotní aspekt vegetariánství je jistě velmi obsáhlý a problematický, jak to dokazuje velké množství studií. Pro naše potřeby však nebyla podrobnější debata nad ním vůbec potřebná, seznámení s hlavním sdělením ve vztahu k vegetariánství a poukázáním na další možné otázky považuji do pozadí možného výskytu zdravotních otázek, na něž mohlo dojít během rozhovorů ve výzkumu praktické části, za dostačující. Podobně je tomu i etickým aspektem či motivací vegetariánství, kdy bylo pouze upozorněno na samotnou existenci některých problémů, aniž bych se více zabýval bližšími příklady, např. konkrétními praktikami velkochovů atd.

Stejně tak mohlo i samotné uvádění témat poněkud jednostranně jaksi ve prospěch vegetariánství, proto je třeba připomenout, že šlo pouze o jejich uvedení, pro srovnání více autorů a hledisek zde nebyl k potřebám práce prostor. Mezi uvedenými tituly se objevují i takové, jež jsou dvě desítky a více let staré, cílem však bylo pouze vůbec poukázat na samotnou existenci některých problémů, ne podat výčet a srovnání aktuálních autorů, již se jimi zabývají, proto byl výběr v podstatě libovolný a často byli zmiňováni spíše hlavní představitelé (pokud mi byli známi).

Dostupná odborná literatura byla zaměřena především na zdravotní stránku vegetariánství a právě různé psychologické aspekty vegetariánství či volby stravy obecně. Jak již bylo zmíněno, předchozí výzkumy, jež by měly stejný nebo blízký cíl jako výzkum prováděný v praktické části, se mi dohledat nepodařilo. K dispozici je pouze několik dotazníkových šetření zkoumajících celkové názory na alternativní stravu apod., v případě studie Stem/Mark (Čechová, 2009) v jednoduchosti i vegetariánství.

Jako zdroje byly upřednostňovány především články publikované v odborných časopisech, poté bylo uvedeno i několik populárně zaměřených monografií a pro přímé odkazy na některé definice, statistiky aj. bylo odkázáno také na články na internetových stránkách věnovaných vegetariánství, zdravé výživě apod. Při hledání dostupné literatury bylo využito především online katalogu Knihovny AV ČR, NK ČR nebo bylo čerpáno přímo z bibliografie některých monografií, prací a článků o vegetariánství.

Nakonec je třeba zmínit, že při vypracování teoretické části, co se týče způsobu jejího pojetí, pak také strukturováním, výběru a vůbec pojmenování uvedených témat a nalezení autorů pro zpracování teoretického základu k vegetariánství, mi byla velmi nápomocna diplomová práce Medřické (2008). Spolu s bibliografií z knihy Joy (2010) mi tak velmi usnadnila vyhledání a sumarizování dostupné literatury.

IV. PRAKTICKÁ ČÁST

5. VÝZKUMNÝ PROBLÉM A CÍLE

Výzkumným problémem prováděného výzkumu je bližší obraz o postojích nevegetariánů vůči vegetariánství a konzumaci masa. Hlavní výzkumnou otázku tak bylo možné formulovat následovně: *Jak nevegetariáni pohlíží na vegetariánství a konzumaci masa vůbec?* Cílem výzkumu tedy bylo získat podrobnější představu o subjektivních názorech nevegetariánů na problematiku vegetariánství (do jisté míry i o jejich předchozí reflexi problematiky a obeznámenosti s ní) a konzumování masa a tyto názory popsat.

Na základě některých poznatků z teoretické části a průběžných výsledků analýzy sebraných dat pak byla v rámci zodpovězení hlavní výzkumné otázky pozornost věnována

především několika blíže specifikovaným tématům, z nichž bylo možné v rámci uvedeného výzkumného cíle formulovat následující výzkumné podotázky⁵:

Jak všeobecně hodnotí vegetariánství? Je něco, co je na vegetariánství odrazuje, případně líbí?

Mají vegetariánství spojené s nějakými charakteristickými vlastnostmi, resp. mají nějakou představu typického vegetariána?

Co si myslí o vegetariánství po stránce zdravotní a výživové?

Co si myslí o etické motivaci k vegetariánství, resp. etickém aspektu konzumace masa, především pak jak se dívají na podmínky velkochovů a jak hodnotí konzumaci masa z principu?

Co si myslí o environmentální motivaci k vegetariánství, resp. environmentálních souvislostech konzumace masa?

Zvažovali někdy omezení konzumace masa či přímo vegetariánství? Případně proč?

Jaký má pro ně maso význam? Dokázali by se bez něj obejít?

Jak hodnotí míru konzumace masa ve společnosti?

Co si myslí o tom, že jsou některá zvířata konzumována a jiná jsou tabu?

Hlavní výzkumná otázka pak byla dále specifikována záměrným určením několika kritérií pro výběr vzorku (na základě některých demografických charakteristik u cílové skupiny ve vztahu k uváděným demografickým charakteristikám skupin s vysokou prevalencí vegetariánů, pak také pro metodické účely, viz kapitola 6.3).

⁵ Vzhledem k zvolené výzkumné strategii, sběru dat a jejich analýze by byla přesnější formulace výzkumných podotázek způsobem: „Jak popisují své názory na..“, pro úhlednost však byla zachována uvedená podoba.

6. METODA VÝZKUMU

6.1 *Výzkumná strategie*

Vzhledem k tomu, že cílem výzkumu nebylo ověřování teorií a zobecnění výsledků na populaci, ale zkoumání problému skrze získání představy o názorech jednotlivých informátorů, již by měli reprezentovat problém výzkumu, byl jako výzkumná strategie zvolen kvalitativní výzkum na vybraném vzorku nevegetariánů.

Podle Hendla (1997) je pro kvalitativní výzkum charakteristické kladení důraz právě na způsob, jakým lidé interpretují jevy sociálního světa a svoji zkušenost. Použití kvalitativního výzkumu tak mělo umožnit vhléd do názorů každého informátora v kontextu jeho individuálního postojového systému, tak jak na danou problematiku pohlíží on. Dále tak mělo být dosaženo jisté flexibility, tj. možnosti průběžného hodnocení získaných dat, případně možnosti přizpůsobení výzkumu novým poznatkům. Získaná data mohla být analyzována průběžně a případné poznatky tak mohly být aplikovány v průběhu sběru dat na další směřování výzkumu.

6.2 *Technika sběru dat*

Vzhledem k výzkumnému cíli a výzkumné strategii byly jako technika sběru dat zvoleny polostrukturované rozhovory. Ty mi měly poskytnout požadovanou interakci s informátory, každý informátor měl také prostor se k dané problematice otevřeně vyjádřit vlastními slovy, sdělit své subjektivní pocity a vnímání problému. Z mé strany bylo možné reagovat, otázku upřesnit či se případně dotázat na další rozměry, jež rozhovor mohl přinést. Zároveň jsem však nevynechal žádná klíčová témata, jež byla důležitá pro zodpovězení výzkumných podotázek.

Rozhovory probíhaly v Praze, byly vedeny v českém jazyce a jejich průběh byl vždy zvukově zaznamenán pro jejich následný přepis a analýzu. S každým informátorem jsem se po vzájemné domluvě setkal v prostředí vhodném pro pohodlný a nerušený rozhovor, seznámil jsem jej s prováděným výzkumem a jeho cíly. Poprosil jsem jej o ústní souhlas se zvukovým záznamem rozhovoru, ujistil o anonymitě rozhovoru a seznámil jej také s etikou výzkumu a sběru dat, zejména pak se způsobem nakládání s výslednými daty (viz kapitola 6.5). Během rozhovoru jsem si pak vedl pouze základní poznámky, jež mi měly usnadnit

následný přepis rozhovoru či doplnit některé informace, jež by později nemusely být ze záznamu zcela evidentní.

K získání kontextu o informátorovi jsem se nejprve šetrně zajímal o jeho osobu, zjistil základní údaje jako věk či obor studia apod. a snažil se získat si jeho důvěru, přitom jsem byl neustále otevřený také jakýmkoliv dotazům z jeho strany.

K jednotlivým tématům jsem se snažil přecházet postupně v souladu s uvedenými podotázkami. Rozhovor byl v ideálních případech veden od nejotevřenějších otázek, aby informátor měl prostor vyjádřit čistě svůj názor, až po doplňující (sondažní) otázky. V ideálním případě byl zjišťován nejprve informátorův pohled na problematiku vegetariánství a až poté na konzumaci masa jako takovou - proto aby jeho reflexe konzumace masa nemohla (teoreticky) v danou chvíli jakkoliv ovlivnit jeho postoje vůči vegetariánství. Pokud se však průběh rozhovoru přirozeně ubíral v jiném pořadí či jiným směrem, nesnažil jsem se nijak násilně zasahovat do jeho průběhu.

Vzhledem k tomu, že cílem takto vedených rozhovorů bylo primárně zjistit postoje informátora, ne jeho přesvědčování, informování či sebemenší kritika, bylo třeba se po celou dobu rozhovoru pevně držet výzkumného cíle a vůči názorům informátora zachovat zcela neutrální postoj.

6.3 *Výběr a získávání vzorku*

Při výběru vzorku informátorů bylo účelově zvoleno několik kritérií. Byly jimi věk v rozmezí 20-26 let, aktuální či předchozí studium vysoké školy humanitního zaměření a vzhledem k problému výzkumu samozřejmě také to, že se dotyční momentálně nijak záměrně neomezovali v konzumaci masa.

Prvním důvodem pro další takto zvolená kritéria byla možná zajímavost výsledné skupiny, to vzhledem k některým demografickým charakteristikám vegetariánů (viz kapitola 1.4 *Některé demografické a jiné charakteristiky vegetariánů*) – k poznatkům o jejich možné vyšší prevalenci v nižších věkových kategoriích, v řadách studentů a u lidí žijících ve městech.

Druhým důvodem pro takové zúžení výběru pak bylo získání co nejvíce homogenního vzorku v zájmu určitého zvýšení jeho výpovědní hodnoty. Ačkoliv v rámci takto zvoleného vzorku lze jistě také předpokládat mnoho variací a výskyt naprosto odlišných postojů, oproti

možnému zkoumání celé populace se takto lze snad aspoň přiblížit k jisté podobnosti podmínek vlastností a situovanosti dané skupiny (např. možné využívání odlišných informačních zdrojů u různých věkových skupin a mnoho dalších). Pro tento účel bylo také zvoleno omezení zaměření studia na humanitní směry⁶.

Poslední spíše výhodou takto zvolených omezení vzorku byl i snazší „přístup do terénu“. Vyjma posledního kritéria do takto zvolené skupiny populace sám patřím, což ji pro mne osobně činí nejenže více zajímavou, ale také předpokládám, že navázání kontaktu s informátory, a vůbec jejich získávání, bylo snadnější a komunikace s nimi otevřenější.

Výběr nebyl nijak omezen na pohlaví informátorů. Smyslem výzkumu takto malého rozsahu nebylo jakkoliv sledovat rozdíly mezi pohlavími, nechtěl jsem nicméně vyloučit, že by se v tomto ohledu případně nemohly naskytnout nějaké zajímavé souvislosti. Do vzorku jsem se tak snažil získat přibližně vyrovnané zastoupení obou pohlaví.

Hlavním bodem při výběru vzorku bylo splnění výše zmíněných kritérií informátorů a to, že jsem s daným informátory o dané problematice nikdy předtím nehovořil a že tedy nevěděli, jaký je můj vlastní vztah k problematice vegetariánství, především zda sám nejsem vegetarián, neboť lze předpokládat, že informátorovo případné povědomí o mém vztahu k dané problematice by v některých případech mohlo ohrozit otevřenost jeho výpovědi.

Vzhledem k výzkumnému cíli a strategii a rozsahu této práce bylo v plánu získat velikost vzorku v rozmezí 10-20 informátorů, v závislosti časových možností a zejména úměrně kvalitě a objemu průběžně nasbíraných dat. Informátoři tak byli mimo výše uvedené vybírání v podstatě „naslepo“.

6.4 Analytické postupy

Prvním krokem hned po uskutečnění rozhovoru bylo jeho přepsání z pořízeného zvukového záznamu. Neboť pro mne bylo nutné hlavně obsahové sdělení informátora a k výzkumu relevantní témata, využil jsem metody redigované transkripce a přepsal pouze vybrané úseky rozhovoru v zestručněné, čitelnější a přehlednější formě, nicméně s ohledem na zamezení možné změně významu sdělení. K přepisu rozhovoru jsem případně připojil i poznámky, jež jsem si mohl vytvořit v jeho průběhu. Průběžný přepis rozhovoru mi mimo jiné pomáhal zpětně si uvědomovat případné nedostatky v jeho vedení.

⁶ Jak bylo možné vidět třeba na příkladech vegetariánů lékařů v kapitole 1.4, profesní či studijní zaměření na obor blízký problematice by také mohlo mít významný vliv na informovanost a postoje skupiny.

Nasbíraná data byla analyzována průběžně, případné poznatky jsem tak mohl využít při dalších rozhovorech a při průběžné reformulaci výzkumných otázek.

Po přepisu rozhovoru byly z každého z nich vypsány heslovité výroky s podobným nebo novým významem, jenž byl shledán za důležitý a samozřejmě relevantní výzkumnému cíli. Každý další rozhovor pak byl proveden stejný postup. U opakujících se významově blízkých výroků pak byla vedena četnost jejich výskytu s odkazem na identifikační číslo informátora. Pokud se u nějakého z informátorů objevila z významově homogenních výroků nějaká zvláštní specifika, byl jeho záznam k tomuto výroku opatřen upřesňujícím komentářem. U každého přepisu byly také zvlášť zvýrazněny zajímavé pasáže.

Při popisu výsledků pak bylo sledováno především to, zda lze mezi informátory navzájem shledat nějaké podobné výroky či společné názorové tendence na daná témata, případně zda lze popsat nějaké vzájemné vztahy některých výroků v rámci jednotlivých rozhovorů. Pozornost byla do jisté míry i některým zajímavým specifikům jednotlivých informátorů. Jednotlivé případy však nebyly analyzovány nějak do hlubších souvislostí.

Stejně jako při sběru dat bylo třeba i při analýze rozhovorů a popisu výsledků neustále reflektovat svůj vlastní vztah k problematice a jeho možný vliv na výsledky v pozici informátora a snažit se i v této části o zachování nezaujatosti.

6.5 *Etické otázky výzkumu*

Jak již bylo zmíněno, každý z informátorů byl vždy důkladně seznámen s výzkumem, s jeho cíly a průběhem, a ujištěn, že participace na výzkumu je zcela dobrovolná a anonymní, že od něj může kdykoliv odstoupit a že s výslednými daty bude nakládáno tak, aby s ním nemohla být spojen a výsledná data tak případně jakkoliv použita proti jeho osobě. Každého z nich jsem poprosil o ústní souhlas s účastí na výzkumu a s pořízením nahrávky.

Ke každému informátorovi jsem se snažil přistupovat přátelsky, nenásilně a hlavně nezaujatě. Snažil jsem se zcela vyvarovat velmi citlivým osobním tématům, hodnocení jeho osoby či čemukoliv, čím bych mohl informátorovi jakkoliv ublížit.

Se získanými daty jsem nakládal opatrně, abych vyloučil možné ohrožení informátorovy anonymity a důsledky jejího prolomení. Zvukové nahrávky nebyly nijak spojeny s informátorovými osobními údaji a byly uloženy tak, abych k nim měl přístup pouze já, a byly uchovávány pouze po dobu nezbytnou k dokončení výzkumu. Přepis rozhovorů a výsledky výzkumu byly rovněž zpracovány tak, aby nijak neodkazovaly na žádné konkrétní

osoby či společnosti. Při vyhodnocování sebraných dat jsem se snažil vyvarovat jakýchkoliv závěrů, jež by mohly poškodit nějakou sociální skupinu.

6.6 Hodnocení kvality výzkumu

Vzhledem k povaze kvalitativní výzkumné strategie, jež spočívá ve vysoké validitě a nízké reliabilitě, nebude možné závěry výzkumu vztáhnout na populaci, měly by se týkat tedy jen námi dotazovaných informátorů, již měli reprezentovat výzkumný problém. Vzhledem k velikosti vzorku a možné obrovské názorové variaci, lze také předpokládat, že nebyly pokryty všechny další možné dimenze problému. Kvalitním výstupem by měla realizace výzkumného cíle v „pouhém“ obraze či bližší představě o dané populaci problému právě na základě sledování podobných tendencí či vzájemných rozdílů mezi rozhovory. Hlavním přínosem zvolení kvalitativní metody a polostrukturovaných rozhovorů byla právě zmíněná validita, možnost získat otevřené a přesné odpovědi, rozvíjet je a průběžným vyhodnocováním poznatky případně dále uplatňovat na sběr dat.

Výsledky výzkumu byly vzhledem ke zvolenému sběru dat do jisté míry ovlivněny mou schopností formulace otázek, dotazování, naslouchání a reagování v průběhu rozhovoru nebo také schopností vzbudit důvěru. Vůbec nevýhodou zvolené techniky sběru dat bylo obecně to, že informátor mohl být pokládánými otázkami ve své výpovědi jakkoliv ovlivněn. Stejně tak je výpovědní hodnota takto provedeného výzkumu ovlivněna i spolehlivostí samotných informátorů, u nichž je potřeba počítat s tím, že ne vždy museli mluvit zcela otevřeně a upřímně, některé názory mohli podat jinak, než je skutečně cítili, stejně tak mohli na něco i zapomenout atd.

Z mé strany byla pro co nejvyšší kvalitu výzkumu nutná neustálá reflexe každého provedeného kroku, stejně tak snaha o zamezení jakémukoliv zkreslení získaných dat. Je nicméně třeba počítat s tím, že i přes všechnu snahu o nezaujatost, byly způsob směřování výzkumu a celkově kvalita jeho výstupu ovlivněny nejen mými schopnostmi, ale do jisté míry i mou osobou, mými zkušenostmi, znalostmi, představami atd., především pak mým vlastním vztahem k problematice.

7. VÝSLEDKY

V rámci výzkumu praktické části bylo dle postupů popsaných v kapitole 6. Metodologie provedeno a analyzováno celkem 15 rozhovorů s 15 vzájemně nezávislými informátory.

Rozhovory byly provedeny v období mezi 26. 11. a 14. 12. 2014. Informátoři byli zastoupeni celkem 8 muži a 7 ženami. Nejnižší věk informátora dosahoval 22 let, nejvyšší pak 25 let. 8 informátorů bylo zastoupeno absolventy či současnými studenty FHS UK v Praze, 4 FSV UK v Praze, 1 FF UK v Praze, 1 PF UK v Praze a 1 PF UHK.

Přepisy všech rozhovorů jsou součástí přílohy, pro snazší orientaci a anonymitu informátorů byly pouze očíslovány (chronologicky dle pořadí, v jakém byly provedeny) a doplněny základními údaji – pohlavím, věkem, fakultou posledního studia a datem uskutečnění rozhovoru.

Jak bylo možné předpokládat, názorové postoje zkoumaných informátorů se v některých ohledech vzájemně velmi výrazně lišily. Přesto však bylo možné ve výpovědích nalézt některé společné názorové tendence. Hlavní poznatky z provedené analýzy jsou shrnuty a rozděleny (i přes jistou vzájemnou provázanost) do tematických celků v následujících kapitolách. Část uvedených výroků je příhodně doplněna příklady citací včetně číselných označení odkazujících na přepisy rozhovorů uvedených v příloze. Hlavní poznatky jsou místy doplněny také o některé zajímavé postřehy, jež se mohly vyskytovat třeba jen u jednoho z případů a jež tak v popise měly v některých ohledech ilustrovat jistou názorovou rozmanitost zkoumaných informátorů.

7.1 *Všeobecné hodnocení vegetariánství*

Lze říci, že všichni zúčastnění informátoři respektovali vegetariánství jako osobní volbu každého dospělého⁷ jedince, a to i když např. pochybovali o jeho vlivu na zdraví či argumentačnímu opodstatnění. V tomto smyslu se objevovaly výroky jako:

„Také vegetariány nijak neodsuzuji, je to jejich věc.“ (7); „Myslím, že je to věc každého, a když někomu nedělá problém nejíst maso, tím líp pro zvířata.“ (2); „Pokud to tomu člověku vyhovuje, je to jeho věc.“ (14)

Z toho informátoři č. 1-7 a 10-15 se přímo vyslovili, že vegetariány chápou pro některé jejich důvody – ať už pro etické, zdravotní či jiné. Informátoři č. 1 a 13 dokonce uvedli, že vegetariánství podporují. Velká část informátorů nicméně vyjádřila směrem

⁷ Do jisté míry byli proti informátoři č. 4 a 7, již nepovažovali vegetariánství zdravotně vhodné pro děti či těhotné ženy (více viz kapitola 7.3). Ostatní informátoři se o této problematice samovolně nějak nezmiňovali a ani nebyla u všech nějak záměrně sledována.

k vegetariánství aspoň nějaké pochybnosti, často např. po stránce výživové (více viz kap. 7.3). Zcela bez pochyb o jakémkoliv aspektu vegetariánství byli informátoři č. 1, 5, 11, 12 a 13.

Již informátor č. 1 se vyjádřil, že vegetariánství může být v praxi pro člověka v jistém smyslu náročnější.

„Když se chce člověk rychle najíst, a je vegetarián, tak musí prostě zajít do nějaké specializované prodejny. V tomhle je to normálně lehčí, člověk si prostě zajde do nejbližšího obchodu pro housku a salám.“ (1)

Názor na možnou náročnost vegetariánství byl dále zjišťován i u ostatních informátorů. Obdobně jako informátor č. 1 se tak vyjádřili i informátoři č. 2, 3, 9, 10, 11. Ostatní považovali náročnost vegetariánství oproti běžné konzumaci většinou za individuální záležitost, či uváděli, že dnes již vegetariánství není v tomto ohledu o moc problematičtější než masitá strava; část z nich přitom odkazovala na výhody života ve městě, dostupnost informací z internetu a lepší veřejné povědomí o vegetariánství. Informátoři č. 1, 5 a 7 dokonce hovořili o vegetariánské stravě jako o chutné.

Všichni informátoři byli po zmínce informátora č. 1 také dotazováni na to, zda je něco, co by je na vegetariánech vyloženě odrazovalo nebo co by se jim naopak líbilo. Celkem 9 informátorů (1, 2, 4, 6, 9, 10, 12, 14, 15) se vyjádřilo podobně v tom smyslu, že se jim nelíbí radikální vegetariáni, již ostatním nějakým způsobem násilně vnucují svůj názor jako jediný správný.

„Na vegetariánství nic. Nelíbí se mi ale ty radikální vegetariáni, kteří to ostatním vnucují a jsou na ně třeba i zlí. Nemyslím, když se snaží propagovat, ale když vnucují.“ (1)

Na druhou stranu informátor č. 5 se v tomto ohledu vyjádřil tak, že aktivitu ze strany souvisejících organizací považuje svým způsobem za vítanou:

„Na vegetariánství jako takovém nevidím vůbec nic špatného. A ty organizace - ne vždy je to úplně příjemné, to je pravda, ale na druhou stranu ta jejich aktivita (třeba když postávají někde u stánku s kapry apod.), tak ostatní aspoň vede k nějakému zamyšlení.“ (5)

Informátoři č. 12 a 13 se nechali slyšet, že se jim nelíbí vegetariáni, již se nějakým způsobem - na základě toho, že jsou vegetariáni - povyšují nad ostatní. Informátoři č. 4 a 11 uvedli, že jim je nesympatické, když někdo vyznává vegetariánství pouze jako jakousi pózu.

„Poznáš dívku, představí se ti a první, co ti řekne je, že je Božena a že je vegetariánka. Lidé, co se tím chlubí nebo to nějak zdůrazňují. Ale asi záleží na povaze. Na vegetariánství jako takovém mi nic nevadí.“ (4)

Lze však shledat, že nikdo z informátorů se v tomto smyslu nevyjádřil ohledně těchto negativně popisovaných případů jako o univerzální věci vegetariánství.

Co se týče vyslovené sympatie, vyjádřil se informátor č. 13, jenž s vegetariánstvím sympatizoval z environmentálních důvodů, že se mu líbí, že vegetariáni dělají něco navíc, čeho on sám není z nějaké pohodlnosti schopný. Např. informátor č. 15 na vegetariánství ocenil také to, že jako stravovací směr je obecně způsobem, jenž se snaží řešit nějaký problém v jeho příčině, nikoliv až v důsledcích.

7.2 Představa vegetariána

Všichni informátoři byli dotazováni, zda mají vegetariánství spojené s nějakými konkrétními vlastnostmi, zda mají nějakou představu typického vegetariána. 8 informátorů se vyjádřilo, že vegetariánství nemají takto spojené s ničím konkrétním (3, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15). Např. informátor č. 11 to komentoval těmito slovy:

„Ani ne. Dokážu si představit byznysmena, který je vegetarián, a stejně tak i hippie, který jí od rána do večera hamburgery.“ (11)

Ostatní zmiňovali některé možné typické charakteristiky vegetariánů, přesto však často dávali najevo jistou reflexi některých svých názorů jako pouhých představ, jež nelze zobecňovat. Informátoři č. 5 a 10 uvedli, že mají vegetariánství spojené spíše s takovými lidmi, již o věcech všeobecně více přemýšlí. Např. informátor č. 10 se v tomto ohledu dokonce vyjádřil trochu negativně, nicméně právě s dodatkem, že jde pouze o jeho názor, k němuž právě doplnil, že nemusí být zcela správný:

„ Takovými lidmi, kteří o všem přemýšlí – a někdy až moc, až to podle mě není normální. Není to asi úplně správný názor, ale tak nějak to prostě mám.“ (10)

Informátoři č. 2, 10, 13 také uvedli, že mají vegetariánství spojené s lidmi, již jsou nějakým způsobem alternativní:

„Mám vegetariánství spojené s nějakou alternativní subkulturou, s lidmi, kteří mají blízko k nějakému jinému vnímání světa.“ (13)

„Přeženu, ale asi - dredy, batikovaný oblečení, možná BIO, nevím. To je takové první, co mě napadne, když se řekne vegetarián. Nemyslím si, že takový jsou, jak říkám, žádné osobně snad ani neznám.“ (2)

Informátoři č. 1 a 4 uvedli, že mají vegetariánství spojené se zdravými a štíhlými lidmi. Informátor č. 1 to komentoval takto:

„Myslím, že jsou zdravější. Mám spoustu kamarádů vegetariánů, jsou štíhlí a vypadají dobře.“ (1)

Informátor č. 7 uvedl, má vegetariánství spojené s lidmi, kteří jsou asi více mírumilovní, když se snaží chránit zvířata, a doplnil, že však může záležet na důvodech, které k tomu člověka vedou.

7.3 Zdravotní a výživový aspekt vegetariánství

Zcela u všech informátorů bylo sledováno, jak se obecně staví k vegetariánství po stránce zdravotní a výživové, zda nějakým způsobem považují vegetariánství za zdraví závadné apod. a také zda je podle nich konzumace masa výživově nezbytná. Dále bylo sledováno také to, jak jsou o výživovém aspektu vegetariánství informováni.

Celkem 9 informátorů (2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15) vyjádřilo aspoň nějaké pochybnosti o výživové dostatečnosti vegetariánství. Z toho informátor č. 4 narážel na výživovou nedostatečnost pouze během vývoje dítěte a informátor č. 7 na nedostatečnost u dětí i matek, vycházejíc ze zkušenosti své přítelkyně vegetariánky, u níž se několikrát objevily vážné problémy s vývojem plodu. Z toho 6 informátorů (2, 6, 7, 8, 9, 11) nějakým způsobem upozorňovalo na možný nedostatek bílkovin. Celkem 11 informátorů (1-5, 7, 8, 11-14) se vyjádřilo, že nepovažují maso za vyloženě nezbytné, z toho 6 informátorů (1, 3, 4, 5, 11, 13) uvedlo, že vegetariánství nepovažují za zdravotně nijak závadné.

V souvislosti s výživovým aspektem vegetariánství je třeba také zmínit, že nejméně pět informátorů (2, 7, 9, 12, 14) hovořilo v nějakém smyslu o potřebě vegetariánů substituovat maso nějakými náhražkami, zmíněno bylo např. tofu apod. Informátor č. 9 v této souvislosti např. označil tofu za umělý produkt, v němž nemá velkou důvěru.

Informátoři č. 2, 8 a 11 nějakým způsobem zmínili důležitost masa v souvislosti s posilováním a nabíráním svalové hmoty.

Pouze informátor č. 8 se vyjádřil, že považuje vegetariánství za jednoznačně nevhodné. Uvedl, že k takovému postoji jej vedla vlastní zkušenost s předčasným úmrtím tety vegetariánky, za níž stál podle lékařky jakýsi vzácný, u vegetariánů se vyskytující, typ leukémie:

„Zemřela mi teta, která byla skoro celý život vegetariánkou. Měla určitý vzácný typ leukémie, o němž primářka tehdy poznamenala, že se vyskytuje právě u vegetariánů pro nedostatek nějakého živočišného proteinu, mastné kyseliny np., teď si nejsem jistý. To je hlavní důvod, proč si myslím, že není možné ve stravě získat všechny důležité prvky z čistě rostlinné stravy.“ (8)

Velká část informátorů, zejména pak těch, již vyjádřili nějaké pochybnosti o zdravotní nezávadnosti vegetariánství, byla dotazována, zda se o danou problematiku nějak blíže zajímala, zda si případné domněnky nějak ověřovala. Celkem 11 informátorů (2-4, 6-10, 12, 14, 15) uvedlo, že se o výživový aspekt vegetariánství nikdy nějak blíže nezajímalo. Zbylí informátoři uváděli jisté povědomí díky přátelům vegetariánům či označovali zdravotní nezávadnost vegetariánství za všeobecně známou.

7.4 Etické aspekty vegetariánství

U všech informátorů byly sledovány jejich postoje k etické motivaci k vegetariánství, resp. etickému aspektu konzumace masa, zejména na to, jak pohlíží na podmínky chovů a jak nahlízejí na konzumaci zvířat z principu. V souvislosti s tím pak byla většina informátorů dotazována i na to, jak klasifikují zvířata vůči člověku, zda vidí nějaké zásadní rozdíly mezi domácími a hospodářskými zvířaty a jak hodnotí to, že jsou k jídlu určena jen některá zvířata, zatímco jiná mohou být zcela tabu.

7.4.1 Podmínky chovu

Téměř všichni informátoři (1-7, 10-15) se vyjádřili v tom smyslu, že se jim aspoň nějakým způsobem nelíbí podmínky chovů či způsob, jak je s hospodářskými zvířaty zacházeno či jak jsou zabíjena. Tato část informátorů mířila spíše na zájmy zvířat. Nicméně je

třeba upozornit na to, že se někdy velmi výrazně lišila míra, do jaké jednotliví informátoři uváděli pohnutí tímto aspektem, např.:

„Nelíbí se mi, jak to dneska chodí. Určitě se mi nelíbí, jak se s těmi zvířaty zachází a že se chovají jen proto, aby byla zabita a sněžena.“ (1)

„Ta zvířata jsou chovaná nepřírozeně rychle. Vadí mi také podmínky, ve kterých jsou chovaná.“ (3)

„Myslím, že to není ideální, jak některá zvířata bývají chována a zabijena. Určitě si to uvědomuji, ale nepřeháním to a zase tolik se tím nezaobírám.“ (12)

„Trochu mi těch zvířat líto je, ale dokud slouží aspoň k jídlu.“ (2)

Někteří informátoři (4, 6, 11) označili tuto problematiku také za jaksi relativní, např. informátor č. 4 přitom narážel na to, že je problematické zjistit, jak moc zvířata špatné zacházení skutečně vnímají. Informátoři č. 6 a 11 uvedli, že člověk nemá jistou záruku, jaké kde které podmínky skutečně budou.

Informátoři č. 8 a 9 také vyjádřili jistý nesouhlas s podmínkami chovu - ti však jako motiv uváděli především dopad špatných podmínek chovu a následného stresu, jemuž jsou tak takto chovaná zvířata vystavena, na výslednou kvalitu masa.

„Zvířata, která jsou ve stresu, mají jednoznačně horší maso, protože tím stresem vylučují nějaké nežádoucí látky a ovlivňují tak výslednou jakost masa.“ (8)

Celkem 7 informátorů (1-3, 5-7, 9) se vyjádřilo, že se snaží nepodporovat chovy s možnými nepříznivými podmínkami pečlivějším výběrem při nakupování. Část těchto informátorů však uvedla, že by tedy spíše rádi, ale současná finanční situace jim to nedovoluje.

„Myslím, že člověk na tom kromě vegetariánství, což by nebyl můj případ, může působit ještě tak, že přemýšlí o tom, kde nakupuje, že tu negativní stránku trochu omezí a podpoří ten lepší směr. Na to teď ale nemám peníze, tak to moc neřeším.“ (2)

Informátoři č. 5, 8, 13, 14 kladli v souvislosti se zlepšením podmínek důraz také na důležitost norem regulujících tyto podmínky. Např. informátor č. 13 v souvislosti s tím dokonce označil určování těchto norem za významnější než samotné spotřebitelské chování:

„S těmi velkochovy v tomto ohledu určitě nesouhlasím. Na druhou stranu mi ale přijde, že mnohem lepší cesta k řešení tohoto problému je ze shora, tlačít na ně z pozice ČR nebo EU, aby se ty podmínky zlepšily. Protože to spotřebitelské chování, i kdyby bylo masově rozšířené, tak toho podle mě až tolik neovlivní.“ (13)

Informátor č. 5 např. upozornil v souvislosti s těmito normami spíše na důležitost preference výrobků podle země původu:

„Se špatnými podmínkami velkochovů určitě nesouhlasím, v EU jsou na to však oproti US daleko lepší normy, které tyto podmínky, obecně kvalitu masa, použití antibiotik atd., regulují. Když mohu, zajímám se, odkud maso pochází, a podle toho vybírám.“ (5)

Informátoři č. 2, 4, 8 se také vyjádřili přibližně v tom smyslu, že případné nežádoucí podmínky velkochovů bohužel patří k nárokům obrovské populace lidí.

„Hold je nás sedm miliard a masem se živíme. Když jsou krávy stísněné na tak malém prostoru, hold je to daň za to, že je nás tolik a že jíme to maso.“ (4)

Informátoři č. 2, 5, 7, 11 navíc uvedli, že byli nějak významně v názoru na tuto problematiku ovlivněni jistými dokumenty či záběry popisujícími prostředí velkochovů a jatek či dalšími obdobnými zkušenostmi.

„Viděla jsem dokument o tom, jak ta zvířata zpracovávají. Na ZŠ nám kdysi vegetariáni přednášeli právě o masné výrobě a přišlo mi to dost drastické, tak měsíc potom jsem maso vůbec nejedla.“ (7)

7.4.2 Konzumování masa z principu

Zcela všichni informátoři (1-15) nevyjádřili naprosto žádné pochybnosti o zabíjení a konzumování zvířat, co se týče principu věci samé a tedy práva člověka na takovéto konání; a to včetně těch informátorů, již z různých důvodů sympatizovali s vegetariánstvím a nepovažovali konzumaci masa za nezbytnou. Informátoři č. 3, 9, 12 doplnili své stanovisko tím, že se zabíjením zvířat „souhlasí“ za předpokladu, jsou-li zvířata usmrcována šetrně:

„Nevím, prostě mi to přijde normální. S jedením masa problém nemám, a pokud jsou ta zvířata zabijena nějak šetrně, přijde mi to naprosto přirozené.“ (12)

Velká část informátorů (2-8, 11, 13, 14) přitom odkazovala na princip přírody a hovořila o jistých analogiích mezi ostatními živočišnými druhy, potravním řetězcem či principu „silnější sežere slabšího“ apod.

„Je nějaký potravní řetězec a my jsme naučení, že jíme maso. Třeba tygr jí maso také. Myslím, že zrovna na tomhle příliš nezáleží.“ (6)

„Jsou to prostě zvířata, lovila se a jedla snad odjakživa, jen to teď má jinou, průmyslovější, podobu. Podle mě je to princip přírody, jen v případě člověka je ve velkochovech a na jatkách. - Silnější sežere slabšího.“ (2)

Ostatní informátoři (1, 9, 10, 12, 15) se vyjádřili v podstatě ve velmi blízkém smyslu jako výše uvedení. Odkazovali většinou na to, že člověk je všežravec a že maso jedl vždy.

„Jsem zastáncem toho, že jsme lidé a jíme maso, tak jsme se vyvinuli. Proti zabíjení zvířat a priori nic nemám.“ (15)

„Taky neříkám, že lidé maso jíst musí, ale jí ho odjakživa.“ (1)

Informátoři č. 5, 7, 8, 10 dále odkazovali také na to, že hospodářská zvířata jsou k takovému účelu člověkem vyšlechtěna.

„Hospodářská zvířata ale vnímám tak, že jsou k tomu jídlu vyšlechtěna člověkem, jsou k tomu určena, a pokud se s nimi zachází dobře a nepřehání se to, jak to je, nevidím na tom samotném jedení nic špatného. Přijde mi to třeba lepší než lovení volně žijících zvířat a jejich případné vyhubení.“ (5)

Informátoři č. 10, 11, 14 se pak také dokonce nechali slyšet, že o této problematice a stejně tak o případných podmínkách chovů raději nechtějí přemýšlet, protože jim maso chutná či že jde o určitou pohodlnost, a mohlo by se pak stát, že by změnili názor.

„Když to maso potom jím, tak si to samozřejmě nepředstavuji, ani nechci. Jsou prostě lidé, kteří si to uvědomují, a zcela chápu, že se na tom nechtějí nijak podílet. Začnou se o to nějakým způsobem zajímat a chápu, že k tomu mohou dojít. To uznávám. Sama jsem o tom ale nikdy moc nepřemýšlela a asi o tom moc přemýšlet nechci, protože mi maso moc chutná.“ (10)

Informátoři č. 8 a 11 také upozornili na to, že ve společnosti vidí jakýsi rozpor v tom, že lidé na jednu stranu brání práva zvířat v případech týrání apod. a přitom je běžně konzumují. Informátor č. 8 v souvislosti s tím také označil společnost za jaksi pokryteckou, neboť lidé ztratili kontakt s původem masa.

„Společnost je tak trochu pokrytecká, všechno to zabíjení se odehrává někde mimo naše zraky, dělá to někdo za nás, někdo, kdo je na to zvyklý. My si pak kupujeme hotové kusy masa jako by nic. - To pak podporuje i to, že člověk na jednu stranu bojuje proti týrání psů apod. a přitom si kupuje jiná zvířata ve vaničkách.“ (8)

Informátoři č. 13 a 15 v souvislosti s etickou otázkou konzumování masa upozorňovali navíc obecně na problematiku plýtvání potravinami ve společnosti, informátor č. 13 přitom označil problematiku plýtvání za problém důležitější, než jakým je konzumace masa samotná:

„To také souvisí s předešlou otázkou – není neetické zabít zvíře, abych ho snědl, je neetické ho zabít a pak ho nesníst. V současnosti je to běžné a to je podle mě hlavní problém.“ (13)

7.4.3 Klasifikace zvířat

Téměř všichni informátoři (vyjma č. 2) uvedli, že mají zvířata všeobecně rádi. Někteří uvedli, že je nevyhledávají, a jiní naopak, že je přímo zbožňují. Stejně tak téměř všichni (vyjma č. 1) uvedli, že člověka nepovažují zvířatům nějak nadřazeného. Na to, že jsou člověkem zvířata konzumována, pak odkazovali na důvody popsané v předešlé kapitole 7.4.2.

„Dříve bych ti řekl, že zvíře je „hlavně jídlo“. Nyní si ale myslím, že zvířata jsou na stejné úrovni jako my. Bez nich bychom byli v koncích, stejně jako oni bez nás. Jen je prostě využíváme k tomu jídlu.“ (8)

„Podle mě zde existuje potravní řetězec, kdy nějaký živočišný druh pojídá jiný. Nemám ale pocit, že by lidé byli zvířatům nějak nadřazení, to si nemyslím.“ (12)

„Nemyslím, že by byla nějak méněcenná. Prostě jsme silnější než ona. Když budeš někde v buši a nedáš si pozor, tak tě tygr taky sežere.“ (6)

Co se týče pohledu na konzumaci pouze vybraných druhů zvířat, zcela všichni informátoři (1-15) reflektovali tuto skutečnost jako ryze kulturní záležitost mající původ v historii dané země či nějakých praktických důvodech spojených s jejich následným

vyšlechtěním, náboženstvím apod. Část informátorů přitom doplňovala, že by zvířata, jež jsou v našich krajích mazlíčky, v žádném případě jíst nemohla, že však respektují to, že tomu v jiných zemích tak je.

„Občas jsem přemýšlela o tom, proč se jí jen některá zvířata, proč se jí kuřata, ne třeba psi. To je tradice. Sama bych psa nebo koně taky nesnědla. Je to ale tradicí.“ (3)

Informátor č. 10 se přiznal, že to není dávno, co ještě odsuzoval právě to, že jsou jinde běžně konzumováni např. psi, jež sám tak miluje. Ke změně názoru jej prý vedla zkušenost se zahraničním pobytem, kde se setkal s jistou názorovou konfrontací se svým muslimským spolubydlícím.

Většina informátorů (vyjma č. 4, 6 a 15) byla v souvislosti s tímto ohledem pro upřesnění a pro zajímavost (v korespondenci s kapitolou 6) dotazována, zda tedy nevidí mezi hospodářskými a domácími zvířaty nějaké zásadní rozdíly, jež by je předurčovaly k tomu, jakou mají ve které společnosti úlohy. Celkem 8 z nich (1-3, 5, 8, 12-14) se jednoznačně vyjádřilo, že v tomto směru mezi zvířaty žádné výrazné rozdíly neshledávají. Informátoři č. 9-11 odpověděli přibližně v tom smyslu, že zde nějaké rozdíly jistě budou, že v tom, jakou úlohu dané druhy mají, nicméně velkou roli hrála opět právě kultura a vyšlechtění, resp. jakási situovanost daných druhů.

„Těžko říct, je to asi otázka vyšlechtění. Na druhém konci světa může mít stejný druh zvířat zcela jiné vlastnosti.“ (11)

Pouze informátor č. 7 se jako jediný vyjádřil spíše v tom smyslu, že i přes rozdělení zvířat do kategorií „ne/jedlosti“ člověkem zde nějaké významné předpoklady pro tuto skutečnost jistě budou, a to obecně - i v rámci hospodářských zvířat:

„Člověkem. Sám o sobě je asi chytřejší a dá se lépe vycvičit (kuň). I když prase se dá vycvičit asi také a určitě je inteligentní. Prasat je mi líto. Třeba krávy mi moc chytré nepřijdou. Myslím, že prasata tu porážku i více prožívají, to je dokázané.“ (7)

Poté, co informátor č. 1 zmínil, že nepovažuje v případě ryb vliv chovu či usmrcení za tak důležitý jako u ostatních druhů, byl názor na tuto problematiku pro doplnění sledován i u ostatních informátorů, a to v závislosti na vývoji rozhovoru.

„Určitě se mi nelíbí představa zvířat v klecích, to mi přijde smutné, je to proti přírodě. Ale třeba u těch ryb - že ryba brečí, když ji zabijí - to mi přijde přehnané.“ (1)

Celkem 11 dotazovaných (2, 3, 4, 8-15) nevedlo, že by mezi jednotlivými druhy zvířat a také člověkem byly nějaké významné rozdíly vnímání bolesti, stresu apod. Informátoři č. 4 a 7 se vyslovili, že zde nějaké rozdíly pravděpodobně budou.

„Vidím určitě nějaký rozdíl, ale myslím, že je to zcela subjektivní, že to prostě každý vidí jinak. Například většina lidí, když plácne mouchu, tak je jim to přeci jedno, ale něco většího by asi nezabili. Kdybych musel, zabil bych asi všechno, ale třeba ryba by mi dělala menší problém - myslím, že nebude vnímat tolik jako třeba pes nebo opice. To si ale jenom myslím, nemám to nijak podložené.“ (4)

Informátor č. 6 se vyjádřil, že konkrétně v případě ryb lze hovořit o lepších podmínkách vzhledem k tomu, v jakém prostředí se přirozeně pohybují:

„Ryby to určitě mají lepší. Volně si plavou a pak se vyloví. Když se na to podívám oproti zvířeti, které je od narození někde v kleci. V tom usmrcení takový rozdíl asi nebude. Myslím si, že to je u všech zvířat stejné.“ (6)

Na druhou stranu např. informátor č. 3 se nechal slyšet, že na tom ryby mohou být spíše hůře, že je mu líto vánočních kaprů při jejich prodeji a že kvůli tomu na vánoce tedy nejí kapra ale řízek:

„Úplně nesnáším zabíjení kaprů. Jak se blíží Vánoce a oni budou napěchováni v těch kádích, mně to prostě přijde hrozné. To bych zakázala, už jako malá jsem to nemohla ani vidět. Musí to být pro to zvíře hrozné.“ (3)

Informátor č. 3 také uvedl, že zvířata na tom mohou být, co se vnímání stresu a bolesti týče, oproti člověku dokonce hůře, neboť si neuvědomují, co se s nimi děje.

7.5 Environmentální souvislosti

Na základě kontextu problematiky vegetariánství popsaného v teoretické části této práce byli všichni informátoři dotazováni také na to, zda si vegetariánství (či produkci masa oproti rostlinné stravě) spojují s nějakými environmentálními souvislostmi.

Celkem 8 informátorů (1-4, 5, 11, 14, 15) uvedlo, že nějaké souvislosti tuší (zmiňovali např. kácení pralesů pro pěstování krmiva či produkci plynů hospodářskými zvířaty), avšak že s danou problematikou nejsou nijak blíže seznámeni.

„Vlastně vůbec nevím. Určitě to jde ruku v ruce. Napadá mě třeba, že by to mohlo nějak souviset s kácením pralesů, víc o tom nevím. Ta výroba bude celkově asi náročnější. Nikdy jsem se o to ale nezajímala.“ (1)

„Vím, že se mluví o tom, že je kvůli půdě pro chov zvířat kácen Amazonský prales, nebo s tím může souviset třeba i to, že s tím masným průmyslem celkové mohou být spjaté vyšší náklady na dopravu apod. Nic moc bližšího o tom ale netuším.“ (5)

Dalších 5 informátorů (6, 7, 9, 10, 12) uvedlo, že si vegetariánství s žádnými environmentálními motivy vůbec nespojují nebo že je žádné další podobné souvislosti v danou chvíli nenapadali.

Informátor č. 13 uvedl, že je s environmentálními souvislostmi produkce masa a spojením s vegetariánstvím jako případným motivem obeznámen, také se vyjádřil, že zvažuje omezení konzumace masa pouze právě z tím souvisejících důvodů. Po dotázání doplnil, že jej k zájmu o tento aspekt vedlo jednak okolí přátel či kolegů z ekologicky zaměřené politické strany, s níž spolupracuje, a pak také náhodná četba podobně namířených článků na internetu.

„Pro mě osobně je třeba nejpřesvědčivějším argumentem pro vegetariánství ekologická stopa masné výroby, o kolik více je při výrobě 1 kg hovězího potřeba primárních zdrojů, kolik je potřeba půdy, krmiva, že jde o diametrálně větší zátěž - zhruba šestnáctkrát větší zátěž, než kdyby se člověk živil kuřecím, a stokrát větší, než kdyby se živil jen rostlinnou stravou. To je pro mě zásadní argument.“ (13)

Dále i informátor č. 8 také hovořil o obeznámenosti s danou problematikou, oproti č. 13 však narážel především na možné ohrožení stavu některých druhů zvířat v důsledku jejich lovu. Co se týče možných environmentálních dopadů velkochovů apod., uvedl, že tuto stránku věci nepovažuje např. oproti průmyslové produkci či přírodním katastrofám za tak významnou. Jako podnět pro tento postoj uváděl svého přítele studujícího zemědělství a ekologii:

„Ale vůbec si nemyslím, že by výroba masa byla nějakým ekologickým rizikem, vůbec. Říká se, že chovy v Argentině produkují větší množství exhalací než auta ve střední Evropě.“

Dobře, je to možné. Když to ale porovnáš s tím, že potom někde na Islandu vybuchne sopka, která vyprodukuje neporovnatelně větší množství škodlivých plynů, nemá moc cenu něco takového řešit.“ (8)

7.6 Konzumace masa a její význam

Všichni informátoři byli v průběhu rozhovorů dotazováni také na to, jak často maso konzumují, jaký má pro ně význam, a zda by řekli, že by se bez masa obešli, a nakonec co si myslí o množství masa konzumovaného ve společnosti, případně zda někdy sami zvažovali třeba jen malé omezení míry jeho konzumace či přímo přechod vegetariánství.

Celkem 7 informátorů (2, 6-8, 10,11, 15) uvedlo, že maso jí většinou prakticky denně, ať už jako čistě maso či nějaké masné výrobky, část z nich i vícekrát během dne. Zbýlých 8 informátorů (1, 3-5, 9, 12-14) uvedlo, že jí maso většinou nanejvýš dvakrát až třikrát do týdne. Většina informátorů z této druhé skupiny (1, 3-5, 7, 9, 13, 14) také doplnila, že si z masa sami nevaří, případně nemusela by, že se k němu dostanou především u rodičů, v restauracích a školních jídelnách či na pracovištích.

Celkem 4 informátoři (1, 3, 5, 13) se vyslovili, že by jim vynechání masa z jídelníčku nedělalo velký problém, ale za současných okolností je pro ně jeho konzumování jaksi příhodnější. Např. informátor č. 1 uvedl, že by se jinak musel naučit zařadit do stravy větší množství bílkovin, a informátor č. 13, že se stravuje u otce.

Celkem 6 informátorů (2, 6-9, 15) se přímo vyjádřilo, že by se bez masa neobešli:

„Sám bych maso vynechat určitě nedokázal, bez masa nevydržím ani tři dny. - Kdysi na dovolené jsem se shodou náhod k masu nedostal asi čtyři dny, nemyslel jsem pak na nic jiného.“ (6)

Naprosto všichni informátoři (1-15) uváděli, že zásadní význam masa pro ně spočívá v jeho chuti. K tomu lze samozřejmě předpokládat, že zejména u těch, již vyjádřili nějaké pochybnosti o výživové nedostatečnosti bezmasé stravy (viz kapitola 7.3), je jeho význam také výživový. Většina informátorů byla také dotazována, zda by řekli, že pro ně maso může mít ještě nějaký jiný význam – nikdo žádný další neuvedl. Někteří informátoři se označovali přímo za gurmány, již si libují v masných pokrmech (např. č. 8 a 15), kdežto na druhou např. informátor č. 12 se vyjádřil, že je přesvědčen, že ona chuťová stránka je úzce spjata

s výživovými potřebami těla, a tak jí maso, když na něj dostane chuť těla. Informátoři č. 2, 11 a 12 navíc označili maso ve smyslu pořádného jídla, jež člověka nejlépe zasytí.

„I bezmasé jídlo mi může chutnat, ale ten pocit té sytosti a celkově pocit příjmu energie není takový jako v případě jídla s masem.“ (11)

Co se týče množství konzumovaného masa ve společnosti (většinou byla řeč přímo o ČR) označovala jej většina informátorů (1-5, 7-9, 11-14) nějakým způsobem za vyšší, než by bylo nutné. Např. informátor č. 4 přitom upozorňoval především na zdravotní důsledky přemíry příjmu masných výrobků, č. 11 zase na zdravotní rizika vyšší konzumace uzenin apod. vzhledem k jejich obsahu dusičitých solí atd., kdežto informátor č. 1 k tomu mimo zdravotních důsledků spojoval vysoké množství konzumace masa, a tak vyšších nároků na jeho produkci, přímo se špatnými podmínkami velkochovů.

„Myslím, že je to hodně. Lidé dříve nejedli masa tolik a byli zdravější. Nemyslím si, že jíst maso každý den, je zdravé. Pokud by se maso nejedlo tolik, ta zvířata se chovala na farmách a zacházelo se s nimi dobře, myslím si, že pak by to bylo v pořádku. Když si představím farmáře, jak dojí krávu, má k ní vztah, to je prostě něco úplně jiného.“ (1)

Informátoři č. 6, 15 se vyjádřili jaksi nejistě – že je možné, že je míra konzumace masa ve společnosti vysoká, že ale neznají konkrétní údaje apod. a nemají tak jednoznačný názor. Informátor č. 10 uvedl, že oproti US zde není objem konzumace masa ještě tak velký.

Dále informátor č. 8 v souvislosti s množstvím konzumovaného masa ve společnosti také označil konzumování masa za zvyk:

„Přijdeš do restaurace na polední menu, dáš si radši maso, protože jsi na to tak zvyklý. Je to zvyk. Ne vždycky a všude člověku maso chutná, ale stejně si ho potom dává znovu, je to prostě maso.“ (8)

Celkem 10 informátorů (2, 4, 6, 8-12, 14-15) uvedlo, že o omezení konzumace masa nikdo ani neuvažovalo. Většinou přitom odkazovali na to, že jim maso chutná a že nemají etický důvod, proč by ho omezovali (viz kapitola 7.4.3). Z toho 5 informátorů (4, 6, 8, 9, 11) doplnilo v tom smyslu, že by omezení masa zvažovali jen ze zdravotních důvodů.

„Nikdy. Až mi jednou můj lékař řekne, že mám vysoký cholesterol a že bych měl omezit přísun živočišných bílkovin a tuků, že budu mít dnu, tak teprve pak o tom začnu přemýšlet. Miluji maso.“ (8)

Co se týče těch (1, 3, 5, 7, 13), již konzumaci masa nějak cíleně omezili nebo o to uvažují, tak např. informátor č. 1 uvedl, že s vegetariánstvím takto souhlasí, ale že ještě prostě nedospěl k tomu, aby svůj život takto změnil. Dále např. informátor č. 3 při studiu SŠ s vegetariánstvím dokonce experimentoval, nicméně pro tehdejší omezené finanční prostředky a možnosti ve školní jídelně se vrátil k běžné stravě, dnes vegetariánství zvažuje, ale nemá stále jasno v některých argumentech.

Informátoři č. 3, 8, 9 a 15 uvedli také to, že se jim příliš nelíbí to, že jsou hospodářským zvířatům podávána antibiotika, hormony a různé přidané látky, jež pak mohou zůstat i ve výsledných produktech a mít tak dopad na zdraví člověka.

7.7 Srovnání popsaných výsledků se základy karnismu a výsledky některých dalších relevantními výzkumy

Záměrem této kapitoly není nějak hodnotit, dokazovat či vyvracet výroky ze základů karnismu (jak byl představeny v kapitole 4.1) a dalších. Jednak to není cílem tohoto výzkumu, pak vzhledem k onomu výzkumnému cíli není ani užito metody, jež by takovému záměru odpovídala. Snahou této kapitoly je pro doplnění pouze velmi stručně nahlédnout výsledky popsané v předchozích kapitolách ze zajímavého hlediska karnismu, srovnat hlavní poznatky popsaných výsledků s některými myšlenkami Joy (2001). Nelze však takto srovnat všechny jevy popsané v kapitole 4.1, neboť některé z nich jsou spíše psychologického zaměření, např. kognitivní mechanismy usnadňující konzumaci masa. Kapitola je dále doplněna také o srovnání popsaných výsledků s některými dalšími tematicky blízkými výzkumy zmiňovanými v teoretické části, především co se týče přístupu ke konzumaci masa a k vegetariánské stravě. Ani v jejich případě zde nebylo záměrem jejich ověření apod. (opět mj. vzhledem k metodě výzkumu), záměrem bylo pouze pro doplnění poskytnout aspoň nějaké srovnání výsledků.

V první řadě a především je třeba poukázat na to, že nikdo z informátorů nijak nepochyboval o tom, že jsou zvířata vůbec zabíjena a konzumována, co se týče principu věci samé, a to včetně těch, již nepovažovali maso za nezbytné, a těch, již nepovažovali bezmasou stravu za zdraví jakkoliv závadnou. Z pohledu karnismu jako ideologie by bylo dle mého

možné o této skutečnosti říci, že odpovídá tomu, jak Joy charakterizuje karnismus jako neviditelný systém víry vedoucí lidi ke konzumaci zvířat, jež je shledána normální či nutnou. S tím souvisí také Joy popsané racionalizující představy, kdy lidé – právě stejně jako informátoři ze zkoumaného vzorku - ospravedlňují etickou stránku konzumace masa přirozeností či nezbytností.

- Etický aspekt vegetariánství se neukazoval jako příliš významný ani u účastníků (nevegetariánů) výzkumu Lea et al. (2002) (viz kapitola 4.2).

Co bylo dále zajímavé, je také to, že všichni informátoři, jak bylo popsáno v kapitole 7.4.3, reflektovali konzumaci jen některých zvířat jako zcela kulturně a historicky podmíněnou záležitost. S tím, že informátoři nepovažovali konzumaci žádné z kategorií jedlých či nejedlých z principu za eticky špatnou, není tento poznatek nicméně nijak v rozporu s výše uvedenými myšlenkami Joy.

Další jistou podobnost s Joy by snad bylo možné nalézt také v tom, že většina informátorů vyjádřila nespokojenost s tím, jak je se zvířaty v chovech nakládáno, apod. či přímo vyjádřila nějaký soucit. Nehledě na to, že většina informátorů uvedla, že mají zvířata ráda. Joy popisuje právě to, že lidé se zvířaty všeobecně soucítí jako s živými tvory, což však pod vlivem karnismu potlačují. Několik informátorů dokonce samo reflektovalo to, že se případným utrpením jatečným zvířat apod. záměrně raději nechtějí zabývat, neboť jim maso chutná.

Ve výsledcích popsané postoje informátorů k případným nevhodným podmínkám chovů a také pak k environmentálnímu aspektu konzumace masa lze do jisté míry shledat za blízké některým závěrům výzkumu Cordts et al. (2014) (viz kapitola 3.1), podle nichž účastníci výzkumu reagovali nejintenzivněji na informace o špatných podmínkách chovů a nejméně na informace o negativních důsledcích na životní prostředí. Další podobnost se závěry zmiňovaného Cordtse lze u některých informátorů nalézt i v případě závěrů o malé informovanosti o problematice vegetariánství, především pak co se týče právě environmentálních souvislostí a také vegetariánství po výživové stránce.

Jak již bylo zmíněno Lea et al. (2002) zjistili, že jako hlavní důvod, proč respondenti v jejich výzkumu nejsou ochotni osvojit si vegetariánskou stravu, byl nejčastěji uváděn požitok z konzumace masa ve spojení s neochotou měnit jídelní zvyklosti. I tento závěr bylo možné

shledat u některých informátorů i v případě mnou prováděného výzkumu (např. informátor č. 1, více viz kapitola 7.6).

Chuť se ukázala jako zcela zásadní kritérium pro výběr stravy i v případě zmiňovaného (kapitola 4.2) výzkumu Beardswortha et al. (1999), vliv na zdraví a další aspekty byly až další.

V. DISKUSE K PRAKTICKÉ ČÁSTI

V této kapitole jsou shrnuty, hlavní omezení praktické části, především pak omezení závěrů plynoucích ze zvolené metody.

Nejprve je třeba znovu upozornit zejména na limity závěrů plynoucích z užití výzkumné strategie a tedy také i velikosti a výběru zkoumaného vzorku. Popsané výsledky jsou založeny pouze výzkumu konkrétními kritérii specifikované skupiny prakticky náhodně vybraných 15 informátorů. Případné závěry lze tedy vztáhnout pouze na tento zkoumaný vzorek populace, nikoliv na celou populaci této skupiny nebo dokonce celkovou populaci obyvatel. S tím samozřejmě souvisí právě to, že za některými ze získaných poznatků může vzhledem k velikosti vzorku a strategii jeho výběru stát zcela náhodné setkání informátorů s některými společnými postoji, již by se při opakování nemuseli vyskytnout v takovém zastoupení, či dokonce vůbec.

Požadavkem kvality výzkumu nicméně byla především validita, již, jak věřím, bylo vzhledem k výzkumnému cíli (získání bližšího obrazu, viz kapitola 5) v podstatě dosaženo. Pro dovedení některých získaných poznatků k úplnosti jsou v další kapitole podány návrhy na další výzkumy, jež by závěry tohoto výzkumu měly případně ověřit pomocí kvantitativních strategií.

Jako poněkud problematický se ukázal svým způsobem samotný sběr dat. V zájmu zachování mé neutrality jako výzkumníka a ve snaze o to, aby nebyly ani nepřímo zpochybňovány informátorovy postoje, bylo dotazování, zejména na jakési případné vysvětlování možných rozporů v rozhovoru, apod., značně omezeno a zůstalo tak poněkud povrchní. Sběr dat a tedy i podoba výsledků byly navíc jistým způsobem ovlivněny vůbec i mými (jak jsem zjistil – pro výzkum také značně limitujícími) schopnostmi spontánně vhodně

reagovat na průběh rozhovoru. V souvislosti s tím (a nejen to) byla při dotazování také poněkud zjednodušena např. otázka etického aspektu vegetariánství, resp. konzumování masa,

Mými schopnostmi a celkově mou osobou bylo také významně ovlivněno vůbec směřování sběru dat, samozřejmě také nejen výsledná analýza dat, ale i analýza průběžná, jež určovala výzkumné podotázky.

- K dosažení výzkumného cíle či v případě možného ovlivnění dosažených (hlavních) závěrů nicméně nepovažuji tyto výše uvedené skutečnosti za zásadní, neboť prioritou výzkumu nebylo hlubší poznání postojů informátorů či získání nějakých širších souvislostí.

Také je třeba na tomto místě připomenout, že provedené rozhovory byly zaměřeny na vědomé vlastní výpovědi informátorů – je tedy nutno mít na paměti, neboť např. výzkumné otázky nejsou v tomto smyslu formulovány zcela dokonale, že výsledky vypovídají pouze o tom, jak daní informátoři uváděli, že na danou problematiku nahlízejí, nikoliv však o tom, jak ji nahlízejí skutečně.⁸

Nakonec rozsah práce neumožňoval sledovat výpovědi informátorů ve všech jejich rozmanitostech, byly vybrány pouze ty, jež jsem sám subjektivně považoval za nějak zajímavé. Jak bylo vidět již u tak malého vzorku, celkově u zvoleného tématu práce lze předpokládat výskyt mnoha dalších variací specifík individuálních případů, jež by ani při rozšíření velikosti vzorku mohly být teoreticky nevyčerpatelné. - Vzhledem k výzkumnému cíli to nicméně opět nepovažuji za chybu.

⁸ Např. pokud informátor č. 8 popisoval lhostejnost vůči špatným podmínkám zvířat ve velkochovech ve vztahu k zájmu zvířat samotných, neznamená, že jeho postoj a pocity jsou skutečně takové.

VI. ZÁVĚR

S přihlédnutím k omezením uvedených v předchozí kapitole je možné na základě zpracované praktické části učinit některé závěry, jež budou stručně shrnuty v následujících odstavcích.

Na základě analýzy sebraných dat a jejich shrnutí v popise výsledků (podrobnosti viz kapitoly 7.1-7.6) bylo možné zodpovědět hlavní výzkumné podotázky přibližně následovně:

Jak všeobecně hodnotí vegetariánství? Je něco, co je na vegetariánství odrazuje, případně líbí?

Ukázalo se, že všichni informátoři respektovali vegetariánství jako osobní volbu dospělého člověka, část z nich jej přitom uznávala pro některé jeho argumenty, jiní uvedli, že jej podporují. Velká část informátorů však vyjádřila o vegetariánství aspoň nějaké pochyby, často např. po stránce výživové. Jako odrazující označovali na vegetariánství někteří informátoři radikálně orientované jedince, násilné vnučování názorů apod. Nikdo z informátorů však neoznačil tyto negativně spojované případy jako univerzální záležitost vegetariánství.

Mají vegetariánství spojené s nějakými charakteristickými vlastnostmi, resp. mají nějakou představu typického vegetariána?

Nebylo možné říci, že by daní informátoři sdíleli nějakou společnou představu typického vegetariána. Někteří z nich nespojovali vegetariánství s ničím konkrétním, další např. s alternativním životní orientací, všeobecně přemýšlivostí, zdravím apod.

Co si myslí o vegetariánství po stránce zdravotní a výživové?

Ani v případě postojů informátorů k zdravotní a výživové stránce vegetariánství nebylo možné udělat jednoznačný závěr. Byla zde část informátorů, jež nepovažovala vegetariánství za zdraví jakkoliv škodlivé. Stejně tak zde byli tací, již považovali vegetariánství za zdraví ne příliš prospěšné - až dlouhodobě jaksi škodlivé. Nikdo z této druhé skupiny informátorů přitom neuvedl, že by se o danou problematiku nějak blíže zajímal a uvedené domněnky si jakkoliv ověřoval z odborných zdrojů. Ostatní uváděli povědomí získané např. od přátel apod.

Co si myslí o etické motivaci k vegetariánství, resp. etickém aspektu konzumace masa, především pak jak se dívají na podmínky velkochovů a jak hodnotí konzumaci masa z principu?

Většina informátorů nesouhlasila s případnými špatnými podmínkami velkochovů, většina z nich přitom nějakým způsobem vyjádřila zájem o blaho hospodářských zvířat až lítost. Objevili se nicméně i takoví informátoři, již uváděli, že tyto podmínky považují za nežádoucí čistě pro jejich možný negativní dopad na výslednou kvalitu masa.

Co se týče etického aspektu práva člověka na konzumování zvířete, v práci také označováno ekvivalentem jako konzumace zvířat z principu apod., zcela všichni informátoři uvedli, že o konzumování masa z tohoto pohledu nijak nepochybují. Odkazovali přitom většinou na přírodní principy, především podobnosti u jiných živočišných druhů, potravní řetězec, všežravost člověka atd. Je třeba přihlídnout k tomu, že část z těchto informátorů považovala maso za výživově důležité.

V souvislosti s tím byli informátoři dotazováni také na názor na klasifikaci zvířat vůči člověku. Téměř všichni informátoři postavili zvířata na úroveň člověka.

Co si myslí o environmentální motivaci k vegetariánství, resp. environmentálních souvislostech konzumace masa?

V případě pohledu na environmentální motivaci vegetariánství či environmentálních souvislostí konzumace masa se pouze jeden z informátorů vyslovil k bližšímu seznámení s touto problematikou, část zbylých informátorů uváděla nějaké povědomí o problematice, přičemž doplňovala, že neví příliš podrobnosti, další část informátorů si vegetariánství nijak nespojovalo s environmentálními motivy np.

Zvažovali někdy omezení konzumace masa či přímo vegetariánství? Případně proč?

Část dotazovaných informátorů vegetariánství nikdy nezvažovala, část zvažovala vegetariánství, či s ním již přímo experimentovala, pro důvody ochrany zvířat ale i environmentální důvody apod. – jako překážku uváděli spíše praktické důvody. Nikdo z nich nezvažoval vegetariánství pro etické důvody konzumování zvířat z principu. Část z obou těchto skupin informátorů také uvedla, že by jisté omezení masa omezovala pro zdravotní důvody, např. při vysokém cholesterolu atd.

Jaký má pro ně maso význam? Dokázali by se bez něj obejít?

Jako hlavní význam masa v jejich jídelníčku uváděli všichni informátoři zcela jednoznačně jeho chuť. Opět je potřeba počítat s tím, že někteří z nich uvedli maso také za výživově významné, i když se v ohledu významu masa tímto smyslem přímo nevyslovili.

Někteří informátoři se vyjádřili, že by se bez masa obešli jen těžko. Další neoznačili vynechání masa za až takový problém, svou současnou konzumaci masa většinou přitom spojovali s praktickými důvody.

Jak hodnotí míru konzumace masa ve společnosti?

Velká část informátorů označovala míru konzumace masa v poměrech ČR za zbytečně vysokou. Část z nich přitom odkazovala na možné zdravotní důsledky. Několik informátorů uvedlo, že na tuto problematiku nemají vyhraněný názor.

Co si myslí o tom, že jsou některá zvířata konzumována a jiná jsou tabu?

Konzumování jen některých druhů zvířat reflektovali zcela všichni informátoři jako kulturní záležitost, jež vychází z praktických aj. důvodů, ve spojení s vyšlechtěním daných druhů. Po etické stránce nedělali informátoři mezi ne/jedlými skupinami zvířat žádné zásadní rozdíly.

Jak bylo uvedeno v popisu výsledků, u velké části informátorů bylo často možné nalézt zmínky reflexe vlastních názorů jako čistě subjektivním, resp. někteří informátoři uváděli, že si uvědomují, že některé z jejich názorů nemusí být správné.

Dále lze říci, že nebyly nalezeny žádné evidentní či dle mého zásadní vztahy mezi některými poznatky v rámci jednotlivých rozhovorů, ani co se týče vztahu některých tendencí či pohlaví informátorů. Za pozornost stál v tomto ohledu snad jen (ačkoliv nebylo záměrem výzkumu sledovat původ kterých postojů informátorů) častý výskyt uvádění vlivu vlastní zkušenosti s vegetariány z jejich blízkého okolí, jež informátoři popisovali v souvislosti s původem svých názorů, to v pozitivním ale i negativním⁹ smyslu.

⁹ Např. informátor č. 8 přičítal svou nedůvěru ve zdravotní stránku vegetariánské stravy své zkušenosti s úmrtím své tety vegetariánky, další informátoři (např. č. 1, 5 a 13) popisovali svůj pozitivní přístup k vegetariánství a informovanost o některých jeho aspektech svým přátelům vegetariánům, někteří informátoři (č. 5, 7) dále také zmiňovali vliv nějakých přednášek či dokumentů, apod.

U některých popsaných výsledků provedeného výzkumu bylo pro doplnění také možné nalézt jisté shody s některými v konkrétních ohledech tematicky blízkými výzkumy a porovnat s některými myšlenkami karnismu, jak je v krátkosti shrnuto v kapitole 7.7. V porovnání s myšlenkami Joy (2001) bylo ze získaných výsledků možné poukázat především na to, že žádný z informátorů nepochyboval o konzumování masa z principu věci samé, což by v podstatě mohlo odpovídat definici karnismu, s tím, jak jej někteří informátoři racionalizovali - přičítali přirozenosti a odůvodňovali výživovou nezbytností apod. Dále také na to, že velká část informátorů na druhou stranu zároveň popisovala se zvířaty jistý soucit. Z ostatních autorů bylo možné nalézt podobnost například se závěry Cordtse (2014) v největší pozornosti informátorů věnované blahu zvířat a nejmenší environmentálním souvislostem a pak v malé informovanosti o vegetariánství po výživové stránce.

Z výše uvedených poznatků (a také pro popsaná omezení zvolené strategie výzkumu) lze na závěr navrhnout námět na případné další výzkumy v této oblasti - především zjistit, do jaké míry jsou popsané výsledky, zejména hlavní poznatky popsané u většiny informátorů zkoumaného vzorku, zastoupeny v populaci dané skupiny, pak také do jaké míry jsou zastoupeny v celé populaci obyvatel, případně, zda jsou nějaké významné rozdíly v jejich zastoupení v dalších jinak specifikovaných skupinách populace (např. zda je v tomto ohledu nějaký rozdíl mezi starší generací apod.); či jaké by se v širším vzorku populace vyskytovaly další významně odlišné postoje oproti těm, jež byly popsány v takto malém vzorku omezeném pouze na úzkou skupinu populace.

VII. LITERATURA

ADAMS, C. *Living among Meat Eaters: The Vegetarian's Survival Handbook*. New York: Continuum, 2003. ISBN 0826415539.

ADAMS, C. *The Sexual Politics of Meat: A feminist-vegetarian Critical Theory*. 1st edition. Cambridge, UK: Polity Press, 1990. ISBN 0745608345.

ADAMS, C. J. *The pornography of meat*. New York: Continuum, 2004. ISBN 0-8264-1646-2.

ALLEN, M. et al. Human Values, Utilitarian Benefits and Identification: The Case of Meat. *European Journal of Social Psychology*, 2003, vol. 33, issue 1, s. 37-56. ISSN: 0046-2772.

ALLEN, M. et al. Values and Beliefs of Vegetarians and Omnivores. *The Journal of Social Psychology*, 2000, vol. 140, issue 4, s. 405-423. ISSN 0022-4545.

BARONI, L. Evaluating the environmental impact of various dietary patterns combined with different food production systems. *European Journal of Clinical Nutrition*, 2006, vol. 61, s. 279–286. doi:10.1038/sj.ejcn.1602522.

BEARDSWORTH, A. et al. Meat Consumption and Vegetarianism among Young Adults in the UK: An Empirical Study. *British Food Journal*, 1999, vol. 101, issue 4, s. 289-300. ISSN 0007-070X.

BEARDSWORTH, A. et al. The Vegetarian Option: Varieties, Conversions, Motives, and Careers. *Sociological Review*, 1993, vol. 40, issue 2, s. 253-293. ISSN 0038-0261.

CORDTS, A. et al. Consumer Response to Negative Information on Meat Consumption in Germany. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2014, vol. 17 A.

ČECHOVÁ, M. *Vegetariánství – Kvantitativní výzkum. Hodnocení výroků z oblasti vegetariánství* [online]. Vegetarian, 2009. [cit. 2014-11-17]. Dostupný z WWW: <http://www.vegetarian.cz/ostatni/stenmark%20o%20veget.html>.

DAVIES, L. *Public Attitudes to Food Issues* [online]. GfK Social Research, 2009. [cit. 2014-10-28]. Dostupný z WWW:

<http://tna.europarchive.org/20111116080332/http://www.food.gov.uk/multimedia/pdfs/publicattitudestofood.pdf>.

DAVIS, J. *History of the Vegetarian Society* [online]. Vegetarian Society, 2011. [cit. 2014-10-15]. Dostupný z WWW: <https://www.vegsoc.org/history>.

FIDDES, N. *Meat: a natural symbol*. London: Routledge, 1992. ISBN 978-041-5089-296.

FOER, J. *Eating Animals*. London: Hamish Hamilton, 2009. ISBN 978-0241144251.

FRAŇKOVÁ, S. et al. *Psychologie výživy a sociální aspekty jídla*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0548-1.

HAMMOND, P. *Vegetarian types* [online]. 2012. [cit. 2015-04-27]. Dostupný z WWW: <http://www.chewfo.com/vegetarian-types/>.

HENDL, J. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 382-230-97.

JANDA, S. et al. Vegetarianism: Toward a Greater Understanding. *Psychology & Marketing*, 2001, vol. 18, issue 12, s. 1205-1240. ISSN 0742-6046.

JOY, M. *Why we love dogs, eat pigs and wear cows: an introduction to carnism*. Berkeley, Calif.: Conari, 2010. ISBN 978-1-57324-461-9.

LAPPÉ, M. *Diet for a Small Planet*. New York: Ballantine Books, 1972. ISBN 0345223780.

LEA, E. et al. Benefits and Barriers to the Consumption of a Vegetarian Diet in Australia. *Public Health Nutrition*, 2003, vol. 6, issue 5, s. 505-511. ISSN 1368-9800.

LEA, E. et al. Influences on meat consumption in Australia. *Appetite*, 2001, vol. 36, s. 127–136.

Macrobiotic Diet [online]. 2008. [cit. 2014-10-15]. Dostupný z WWW:

<http://www.cancer.org/treatment/treatmentsandsideeffects/complementaryandalternativemedicine/dietandnutrition/macrobiotic-diet>.

Meat Consumption per Person [online]. The Economist, 2012. [cit. 2014-10-20]. Dostupný z WWW: <http://www.scribd.com/doc/91840616/Meat-Consumption-Per-Person>.

MEDŘICKÁ, J. *Psychologické a sociální aspekty vegetariánství*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2008.

MONTANARI, M. *Hlad a hojnost. Dějiny stravování v Evropě*. Praha: NLD, 2003. ISBN 80-7106-560-9.

MORGAN, T. *Meat is off the menu as more Britans come become vegetarian* [online]. Express, 2014. [cit. 2014-10-18]. Dostupný z WWW: <http://www.express.co.uk/life-style/health/517246/Vegetarians-are-on-the-increase-in-Britain>.

NESTLE, M. Meat or Wheat for the Next Millennium? Animal vs. Plant Foods in Human Diets and Health: Is the Historical Record Unequivocal? *Proceedings of the Nutrition Society*, 1999, vol. 58, issue 2, s. 211 – 218. ISSN 0029-6651.

NEWPORT, F. *In U. S., 5 % Consider Themselves Vegetarians* [online]. Gallup, 2012. [cit. 2014-10-18]. Dostupný z WWW: <http://www.gallup.com/poll/156215/consider-themselves-vegetarians.aspx>.

PENMAN, D. *The Price of Meat*. London: Victor Gollancz, 1996. ISBN 057563440.

Per Capita Meat Consumption of 177 Countries in 2007 [online]. ProCon, 2012. [cit. 2014-10-18]. Dostupný z WWW: <http://vegetarian.procon.org/view.resource.php?resourceID=004748>.

Position of The American Dietetic Association (ADA) and Dietitians of Canada: Vegetarian Diets. *Journal of the American Dietetic Association*, 2003, vol. 103, issue 6, s. 748-765. ISSN 0002-8223. Dostupný z WWW: http://www.vrg.org/nutrition/2009_ADA_position_paper.pdf.

ROZIN, P. et al. Moralization and Becoming a Vegetarian: The Transformation of Preferences Into Values and the Recruitment of Disgust. *Psychological Science*. 1997, s. 67-73. DOI: 10.1111/j.1467-9280.1997.tb00685.x.

RUBY, M. et al. Meat, morals, and masculinity. *Appetite*. 2011, s. 447-450. DOI: 10.1016/j.appet.2011.01.018.

SHICKLE, D. et al. Differences in Health, Knowledge and Attitudes between Vegetarians and Meat Eaters in a Random Population Sample. *Journal of the Royal Society of Medicine*, vol. 82. 1989, s. 18-22. DOI: 10.1177/014107688908200107.

SINGER, P. *Practical Ethics*. UK: Cambridge University Press, 1993. ISBN 0521433630.

SIMON, D. *Meatonomics: how the rigged economics of meat and dairy make you consume too much-- and how to eat better, live longer, and spend smarter*. San Francisco: Conari Press, 2013. ISBN 978-157-3246-200.

SMART, J. The gender gap: if you're a vegetarian, odds are you're a woman. Why? [online]. *Vegetarian Times*, February 1995. [cit. 2014-10-20]. Dostupný z WWW: <http://archive.today/GdBX#selection-553.0-553.97>.

The United States Meat Industry at a Glance [online]. American Meat Institute, 2014. [cit. 2014-10-18]. Dostupný z WWW: <http://www.meatami.com/ht/d/sp/i/47465/pid/47465>.

What is Vegetarian? [online]. Vegetarian Society, 2014. [cit. 2014-10-15]. Dostupný z WWW: <https://www.vegsoc.org/definition>.

YOGENDRA, Y. et al. *The food habits of a nation* [online]. The Hindu, 2006. [cit. 2014-10-19]. Dostupný z WWW: <http://www.thehindu.com/todays-paper/article3089973.ece>.

VIII. PŘÍLOHY

Přepisy jednotlivých rozhovorů se všemi zúčastněnými informátory byly pro případ potřeby nahrány na datový server Ulož.to, kde jsou dostupné online z WWW: <http://uloz.to/xcajZXo4/rozhovory-vegetarianstvi-z-pohledu-nevegetarianu-zip>. Přístup k archivu je chráněn heslem: *brokolice*.